

HRVATI BOSANSKE POSAVINE U PROŠLOSTI

PAVO ŽIVKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.715 Bosanska Posavina
Pregledni članak
Review

Primljeno: 1993-09-23
Received

Prostor Bosanske Posavine, naseljen pretežito hrvatskim pučanstvom, bio je i ostao predmetom arheoloških i povijesnih istraživanja, no ne u tolikoj mjeri da bi se moglo posve osvijetliti prošlost Hrvata tog kraja. To se prije svega odnosi na period srednjega vijeka i osmanskog razdoblja. Ovaj rad donosi nešto više podataka za spomenuta razdoblja hrvatske povijesti Bosanske Posavine.

Osnovni pečat srednjovjekovlju Hrvata tog kraja daje nekoliko utvrđenja koja su bila mjesto značajnih događanja vezanih za Hrvate Bosanske Posavine. U prvom redu misli se na: Dobor, Pećnik, Novi na Savi, Dubica, Kobaš, Gradačac, Srebrnik i drugi. Povijest spomenutih naselja u tijesnoj je svezi s poviješću Usore i Soli čiju sastavnicu čini i Bos. Posavina. Prvi pisani tragovi o Hrvatima na tom prostoru datiraju iz 13. stoljeća, točnije iz vremena ugarskog kralja Bele IV, za kojeg je vezana darovnica (povelja) iz 1244. godine učinjena Bosanskoj biskupiji. U tom kraju posjede je držao i prvi poznati ban Borić.

U upravnom pogledu bosanske srednjovjekovne države župa je imala značajnu ulogu. Jedna od takvih je i ona u Nenavištu, u Bos. Posavini, koja je uključivala ove gradove i naselja: Gradačac, Modriču, Bos. Šamac, Odžak, Brčko, Novi i druge. U tom je kraju, u Bosanskom Miloševcu boravio i ban Stjepan II Kotromanić i prema predanju u umro i sahranjen. U Modriči, u Crkvi Svetog Ilije vjenčan je i prvi bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić.

Velika stradanja hrvatsko pučanstvo ovog kraja pretrpjelo je u vrijeme turskih provala koncem 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća. Stanovništvo katoličke vjere bježi na sjever preko Save u Slavoniju, Vojvodinu i Srijem. Najveći dio spomenutih naselja ostao je pust. Samo je ponešto bilo naseljeno u Gradacu, Bihću Glavici, Koprivni, Modriči i Novom. Pretežito je to muslimansko stanovništvo uz malobrojnije hrvatsko. Prema popisu koji datira iz 1570. god., a odnosi se na Doborsku nahiju, saznajemo da je ona imala oko 20 naseljenih mjesta s malobrojnim hrvatskim pučanstvom. Hrvati se spominju u Foči, Kotorskom, Sočanici, Lupljanici, Detlaku, Jakešu, Gornjoj i Donjoj Ukrini, Tolisi, Nenavištu, Brki, Novom i drugim.

Za vrijeme austro-turskih ratova krajem 17. i početkom 18. stoljeća, s uspostavom granice na Savi (Požarevačkim, 1718, i Beogradskim, 1739, mirom) započeo je povratak Hrvata u krajeve Bos. Posavine. Zbog sumnjičenja oni će biti u situaciji da stalno bježe preko Save u Slavoniju. Zbog toga je veći broj i zadržao posjede u tim krajevima do današnjih dana. Muslimansko pučanstvo napušta pojedina naselja kao što su: Dobor, Dubica, Tolisa, Bos. Šamac i drugi. Nakon 1737. godine većina posavskih naselja je opustjela. To se desilo i s Brodom, Brkom, Modričom i najvećim dijelom priobalnog dijela Posavine uz Savu.

U strahu od turskih vlasti tijekom 18. i 19. stoljeća hrvatsko pučanstvo je u stalnim migracijskim i emigracijskim kretanjima s područja Dervente, Broda, Odžaka, Modriče, Brčkog, Novog i drugih naselja Posavine. Manjim dijelom su popunjavani muslimanskim stanovništvom i Vlasima s Ozrena, iz Hercegovine i istočne Bosne. Ta masovna bježanja Hrvata iz Bos. Posavine donekle su uspjeli zaustaviti bosanski franjevci otvaranjem novih samostana i župa na prostorima Bos. Posavine kakvi su: Plehan, Tolisa, Dubravice (Skakava), Koraće, Žeravac, Koraj, Brka, Ulice, Krepšić, Vukšić, Marković Polje, Tremošnica, Hasići, Garevac, Pećnik, Dubica, Potočani, Liješće, Tišina, Vidovice, Domaljevac, Špionica, Foča i drugi. Tako ojačani franjevački samostani i župe uz većinsko hrvatsko pučanstvo u spomenutim mjestima dočekuje austro-ugarsku prevlast 1878. godine. S tom vlašću započinje renesansa hrvatskog pučanstva Bosanske Posavine kao uostalom i cijele Bosne i Hercegovine. Otpočelo je masovnije vraćanje Hrvata u ove krajeve, na stara ognjišta. Tako je Bosanska Posavina postala najnapučenija hrvatskim stanovništvom, kakva je ostala do današnjih dana.

Povijest hrvatskih zemalja Bosanske Posavine puna je dinamike i dojmljivih događanja tijekom srednjega vijeka i osmanlijske prevlasti. S obzirom na to da su tuda prolazili značajni putovi i prometnice sa sjevera prema jugu, bila je ona poprište značajnih događanja tijekom navedenog perioda.

Ovim kraćim presjekom historijskih zbivanja na tim prostorima želimo malo više svjetla baciti na političku, gospodarsku, društvenu i kulturnu prošlost hrvatskog naroda na prostorima Bosanske Posavine, na koje Hrvati dođoše veoma rano s doseljavanjem ostalog dijela hrvatskog stanovništva u Panonsku nizinu.

Područje Bosanske Posavine smješteno je uz obale nekoliko rijeka koje čine osnovu života i zanimanja novopridošlog hrvatskog pučanstva u najranijem periodu ranohrvatske povijesti. Riječ je o dolinama Save, Bosne, Tolise, Tinje, Usore, Ukriane te podnožja planine Majevice sa srednjovjekovnim naseljima: Tolisa, Modriča, Nenavište (Gradačac), Brka (Novi), Brod, te nešto mlađim gradskim naseljima kakvi su: Odžak, Bosanski Šamac, Orašje i drugi.

Arheološki nalazi s tog područja kazuju nam da je Bosanska Posavina imala veliko značenje u razvoju srednjovjekovne bosanske države. U njoj se nalaze vrata Bosne kroz koja se sa sjevera ulazilo u njenu unutrašnjost. Kroz ta vrata su od vremena velikih seoba naroda prolazila raličita barbarska plemena koja su se kretala od sjevera prema jugu i obratno. Pri seobi Slavena bio je naseljen i ovaj kraj pretežno hrvatskim plemenima i to uz same rijeke Savu i Bosnu, te Ukrinu, Usoru, Tinju, Tolisu i druge. Taj kraj je bio prikladan za razvoj zemljoradnje i stočarstva.

Politička, društvena i kulturna povijest Bos. Posavine u tijesnoj je svezi s poviješću srednjovjekovne bosanske države od njene najranije prošlosti do pada pod Turke.

Nekoliko utvrđenja na tom prostoru daju pečat najranijoj povijesti ovog kraja. Riječ je o utvrđenjima kakvi su između ostalih: Dobor, Jakeš, te Pećnik i Dubica. Neka od tih naselja danas ulaze u teritorij općine Modriča, mada po svom položaju leže na lijevoj obali rijeke Bosne. Utvrđeni Dobor bio je važna prometnica u srednjem vijeku, kako za trgovce, tako i za brojne vojske koje su se sa sjevera od Save dolinom Bosne spuštale u unutrašnjost.

Posavina u užem smislu smještena je na području koji u srednjem vijeku nosi naziv Usora. U početku je ona zahvaćala teritorij koji pokriva istoimena rijeka, ali se taj izraz tijekom vremena proširio i na dolinu rijeke Bosne do njezina ušća pa i dalje do Srebrenika. Povijest ovog kraja neodvojiv je segment povijesti šireg područja za koje rekosmo da u srednjem vijeku nosi naziv Usora. Bilo bi stoga potrebno osvrnuti se na povijest Usore kroz koju se prepliću i događaji što su neposredno vezani uz posavski kraj.

Prvi podaci o Usori potječu iz 13. stoljeća a u svezi su s Kolomanovim prodorima u Bosnu i darivanjima što ih je ugarski kralj Bela IV 1244. godine učinio bosanskoj biskupiji. Za povijest Usore vezuje se i ime prvog poznatog domaćeg bana Bosne - Borića, koji je kako se čini imao posjede u Slavoniji a oni su prelazili i rijeku Savu u Bosanski dio Posavine. Borić je bio prvi poznati ban Usore i Soli, a titulu je dobio 1154. godine od ugarskog kralja Geze II.¹ Ovaj prvi poznati nam usorski ban (bio je i ban Bosne) stolovao je u Slavoniji, u Vukovskoj županiji.²

Kad se govori o teritorijalnoj organizaciji usorske oblasti tijekom srednjega vijeka, teško je taj problem u cijelosti i sa sigurnošću rekonstruirati, najviše zbog nedostatka izvora. Na tom području su se nalazile manje upravne jedinice župe, među kojima treba spomenuti župu Nenavište, koja je pokrivala jednim dijelom i posavski kraj s lijeve strane rijeke Bosne. Prostirala se na području današnjih općina: Gradačac, Modriča, Bos. Šamac, Odžak, Orašje i manjim dijelom Brčko. Župa Nenavište je još u 13. stoljeću bila podijeljena na vlastelinstva. Tako se već na početku tog stoljeća u Nenavištu uočavaju formirani vlasteoski posjedi pod nazivom Tumicha i Tolysa. Oba su dijela pripadala sinovima bosanskog bana Borića.³ U dijelu Bosanske Posavine bili su smješteni posjedi bosanske biskupije prema darovnici hercega Kolomana, prošireni naknadnim darovnicama bosanskog bana Mateja Ninoslava, ugarskog kralja Bele IV, te banova Prijezde I i Stjepana II Kotromanića.⁴ Ako se detaljnije proanaliziraju spomenute darovnice, nameće se zaključak da je velik dio tih posjeda bio vlasništvo bosanskih banova sve do Tvrtka I Kotromanića.

¹ V. Č o r o v i ć, "Ban Borić i njegovi potomci", *Glas Srpske kraljevske akademije*, 182, 1940, 45-53, 51 (dalje: "Ban Borić").

² I. T k a l i ć, *Monumenta historica episcopatus zagradiensis*, I, Zagreb, 1873, 23.

³ A. T h e i n e r, *Vetera monumenta slavorum meridionalium illustrantia*, I, Romae, 1863, 207-298 (dalje: *Vetera monumenta*); T. S m i ě i k l a s, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, IV, Zagreb, 1906, 236-240 (dalje: *Codex diplomaticus*).

⁴ L. T h a l l 6 c z y, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914, 331-332 (dalje: *Studien*).

Župa Nenavište nalazila se u donjem toku rijeke Bosne, do samog njezina ušća s jedne i druge strane. Pod tim imenom se Nenavište prvi put spominje u jednoj ispravi iz 1326. godine za vrijeme vladavine bana Stjepana II Kotromanića, istina ne kao župa, ali to ne stavlja zapreku da se povjeruje da je riječ o upravnoj jedinici kakva je inače bila župa. Nenavište se spominje i u tursko doba, u svojstvu nahije.⁵ U ispravi bosanskog bana Stjepana II Kotromanića navode se poimenično neka naselja u ovom kraju. Tako se između ostaloga u povelji iz 1323. godine, kojom spomenuti ban daruje Grgura Stjepanića, spominju Jakeš, Volović i Modriča.⁶ Grgur Stjepanić je navedene posjede dobio za vjernu službu i vjeru gospodsku. Podatak nam jasno kazuje da je ovaj kraj bio bansko zemljište koje on daruje svom podaniku Stjepaniću, a ovi će tim posjedima gospodariti dugi niz godina, s obzirom na to da ga je Grgur dobio u trajno vlasništvo s pravom nasljeđivanja. Ovdje se Nenavište ne spominje kao župa, a sasvim sigurno je morala imati svojstvo neke upravne jedinice.

Najveći dio Nenavišta u Usori predstavlja današnja Bosanska Posavina, koja je prema mišljenju nekih etnologa "nisko zemljište na desnoj strani Save počev od Bosanskog Šamca, odnosno od donjeg toka reke Bosne, pa dalje na istok. U širem smislu, Posavina je čitava ravnica od Save pa sve do Trebave i Majevice planine na jugu."⁷ Ovakva se konstatacija ne bi baš mogla prihvatiti, kad se zna da je u Nenavište prema izvornim podacima ulazilo i nekoliko naselja na lijevoj obali rijeke Bosne, kakav je slučaj sa Jakešom, Pečnikom, pa i samim Doborom.

Župa Nenavište se već u srednjem vijeku dijelila na manje upravne jedinice kojima su bili središta Dobor i Gradačac. O toj podjeli na manje upravne jedinice, nahije, govore nam izvori turskog perioda, točnije iz 16. stoljeća.⁸ Tijekom većeg dijela srednjega vijeka posjede u zapadnom dijelu župe Nenavište (to je kraj koji danas odgovara teritoriju lijeve obale rijeke Bosne pri ušću) imali su članovi najuglednije feudalne porodice u Bosni, Hrvatinići. U okviru njihovih posjeda nalazila su se i pojedina naselja s lijeve strane rijeke Bosne: Jakeš, Volović i Pečnik.⁹ Osim Hrvatinića, posjede u ovom kraju su imali i Semkovići, primjerice u Jelšavici.¹⁰ Pod konac samostalnosti bosanske države u ovom kraju posjede drži i jedan od članova vladajuće kuće Kotromanića - Radivoj Ostojić, sin kralja Stjepana Ostoje. Ostaje nam ipak da nagađamo kada je ova župa zvanično utemeljena i tko su joj bili prvi gospodari. Jedno je sigurno, da je ona predstavljala ključ ne samo Usore već i čitave bosanske države, jer su tuda prolazili veoma značajni trgovinski i vojni putovi za unutrašnjost zemlje.

Krupno vlastelinstvo, stvoreno darovnicom ugarskog kralja Bele IV iz 1244. godine, koje je pripadalo bosanskoj biskupiji sa sjedištem u Đakovu, razmjčesteno je na samom ušću rijeke Bosne. Čini se da je osnovano u vrijeme

⁵ A. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku*, Sarajevo, 1975, 51 (dalje: *Tuzla*).

⁶ Thallóczy, *Studien*, 14-15.

⁷ M. S. Filipović, "Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne", *ANUBiH, Grada*, knj. XVI, 1969, 111-112.

⁸ Handžić, *Tuzla*, 139.

⁹ E. Ferrendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892, 40-42 (dalje: *Acta Bosnae*); Thallóczy, *Studien*, 331-332.

¹⁰ Thallóczy, *Studien*, 14.

vladavine bana Mateja Ninoslava, a prošireno donacijama njegovih nasljednika, kako ugarskih tako i bosanskih vladara. Biskupsko vlastelinstvo imalo je široka imunitetska prava i ponašalo se kao samostalni upravni dištrikt izuzet ispod utjecaja i neposrednog domašaja bilo ugarskih ili bosanskih vladara. Bilo je ono, kako bi se reklo, poseban upravni dištrikt. U Usori je u periodu ranog srednjeg vijeka, postojao jedan broj posebnih teritorijalnih jedinica koje su bile zasebni dištrikti sa centrima u utvrđenim gradovima, među kojima se spominje i Dobor. Pored njega u župi Nenavištu postojala su i druga slična utvrđenja: Volović, Modriča¹¹ i Jakeš.

Već ranije smo istakli da je povijest ovoga kraja u tijesnoj svezi s poviješću Usore pa i Bosne, zbog čega se nameće potreba razmatranja prošlosti ovoga kraja u širem teritorijalnom kontekstu Usore. Pokušat ćemo tu povijest koliko je to moguće svesti u teritorijalne okvire Bosanske Posavine.

Najranija prošlost ovog kraja čvrsto je povezana s poviješću vladarske porodice Borića. Jedan od prvih poznatih nam domaćih banova u vrijeme ugarsko-bizantskog sukoba 1153-1156. godine, zbog zasluga u tom ratu pomažući ugarske kraljeve, dobio je posjede u Slavoniji, a oni su jednim dijelom prelazili i rijeku Savu i prostirali se na području današnje Bosanske Posavine. U sastavku bosanske države ovaj se kraj nalazio i u vrijeme vladavine bana Kulina 1180-1204. godine. Međe Kulinovih zemalja išle su do rijeke Save na sjever. Da je on zaista gospodario i u ovim krajevima, može potvrditi nešto kasniji izvor iz vremena prve vladavine kralja Tvrtka II Tvrtkovića 1404-1409. godine, kada on zajedno s bosanskim "stankom" moli od napuljskog kralja potvrđivanje starih međa koje su bile u vrijeme Kulina bana a koje su išle na sjever do rijeke Save.¹² I nešto kasnije, u vrijeme vladavine bana Mateja Ninoslava, ovaj kraj je bio u sastavu bosanske države, mada već tada učestalo ugrožavan od ugarske vojske, najprije Kolomana a nešto kasnije i kralja Bele IV. Za vrijeme Ninoslava u Usori se spominje zasebni gospodar. Bio je to Sibislav, knez Usore, sin pokojnog bana Stjepana. O tome nam svjedoče četiri papinska pisma iz prve polovice 13. stoljeća.¹³

Dolinom Bosne na početku pete decenije 13. stoljeća prošla je velika masa mongolskih plemena, koji krenuše u potjeru za ugarskim kraljem Belom IV. Njihov prolaz kroz Bosnu, pa time i kroz ove krajeve, ostavio je pravu pustoš. Još više bi se to moglo reći za njihov povratak iz Primorja u Panonsku nizinu.

Povlačenje Mongola i ponovna uspostava vlasti ugarskog kralja Bele IV stvorila je preduvjete za vojne intervencije u Bosni radi iskorjenjenja heretika, "krstjana" "Crkve bosanske". Matej Ninoslav, koji se stavio na stranu Splita u ratu s Trogiranima, zamjerio se ugarskom kralju, što je bio dovoljan razlog za novu vojnu intervenciju u Bosni. Ugarska vojska je prošla kroz ovaj kraj, u nekoliko navrata, predvođena Kolomanom. Učestali prodori ugarske vojske ostavljali su tamo pustoš sve do onog momenta kad je ovaj kraj bio darovan vrhbosanskom biskupu, koji je sjedište iz Vrhbosne prenio u Đakovo. Darovnicu Bele IV iz 1244.

¹¹ Isto, 13-114.

¹² I. L u c i u s, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amsterdami, 1666, 261-262. P. Ž i v k o v i ć, *Tvrtko II Tvrtković (Bosna u prvoj polovici XV stoljeća)*, Sarajevo, 1981, 51 (dalje: *Tvrtko II Tvrtković*).

¹³ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 15.

godine morao je priznati i sam bosanski ban, Matej Ninoslav. Darovana zemlja jednim dijelom se prostirala i u Bosanskoj Posavini od ušća Bosne do ušća rijeke Tolise u Savu.¹⁴ Potvrda od strane Mateja Ninoslava najrječitije govori da je taj kraj bio u posjedu bosanskog bana no ostaje da se nagađa kada ga je on dobio u vlasništvo. Bit će da ga je naslijedio od svojih prethodnika, po svoj prilici od bana Kulina. U Belinoj povelji od 20. srpnja 1244. godine spominju se i neki posjedi u ovom kraju. Riječ je o : " ... Pluvius Tolycha et Saua, fons Modricha, ubi cadit in Bossnam".¹⁵

Tridesetih godina 13. stoljeća ovaj kraj je pao pod utjecaj Kaločke nadbiskupije, čemu je uveliko kumovao usorski knez Sibislav, sin bana Stjepana. Takvo stanje stanovništvo ovog kraja nije željelo prihvatiti. Heretički pokret koji se snažno širio Bosnom nije, kako se čini, imao neki značajniji utjecaj u ovom kraju, možda i zbog neposredne podložnosti spomenutoj biskupiji. Učestali ugarski napadi na Bosnu natjerali su bana Mateja Ninoslava da se požali kod rimskog pape na usorskog kneza Sibislava, koji poseže za banskom stolicom. U Usori se on ponašao kao samostalni knez ne priznajući Ninoslava za vrhovnog gospodara. Zajedno s Ugarskom sudjeluje on u brojnim križarskim vojnama koje Ugarska šalje na Bosnu s izlikom da tamo želi iskorijeniti heretike. Jedan od tih pohoda iz 1238. godine, kojim je zapovijedao Koloman, ostavio je traga i na ove krajeve, kroz koje su križari prošli. Uspješna Kolomanova ratovanja u Bosni donijela su mu i vlasništvo nad tom zemljom, što mu podari ugarski kralj Andrija II, a darovnicu potvrdi i rimski papa kolovoza 1235. godine. U ovom ratu sva se Bosna ujedinila za obranu, jedino im se nije pridružio uzorski knez Sibislav, koji je zbog tih zasluga i dalje ostao da gospodari Usorom - pa samim tim i ovim krajem. Vlast je dijelio sa svojom majkom Anom, o kojoj nažalost ništa ne znamo. Trajnije posljedice križarskih pohoda na Bosnu bile su promjena gospodara nad posjedima u Nenavištu. Umjesto kaločkog, novi gospodar posjeda u ovom kraju je bosanski biskup sa sjedištem u Đakovu po imenu Ponša. S obzirom na to da je prodor Mongola ostavio pravu pustoš i nanio velike štete bosanskoj biskupiji, ugarski kralj Bela IV darova joj još i posjede u Vukovskoj županiji, Đakovo i Bliznu. Osim toga potvrdio joj je sve ono što joj je darovao ban Matej Ninoslav, herceg Koloman kao i naknadu štete i svih nepravdi učinjenih toj biskupiji. Čak je dodijelio bosanskoj biskupiji i pravo na ubiranje desetine u Usori, Soli i Donjim Krajevima. Narod ovog kraja postao je podložan kaptolu i sudu biskupa. Više nije bio pod jurisdikcijom niti banova niti knezova.¹⁶ Tim činom zemlje u Nenavištu su također izuzete ispod vlasti usorskog kneza i date na upravu bosanskoj biskupiji.

Velika previranja što su zahvatila Bosnu u drugoj polovici 13. stoljeća nisu mimoišla ni ovaj kraj. Slabljenje ugarske centralne vlasti, nakon smrti Bele IV, stvaralo je mogućnosti jačanja krupnih feudalaca, među kojima su Šubići bili

¹⁴ P. Ž i v k o v i ć, "Pregled historije Brčkog i okoline od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije", *Brčko i okolina u radničkom pokretu i NOB-i*, Tuzla, 1985, 11-54 (dalje: "Pregled historije Brčkog").

¹⁵ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 12-13.

¹⁶ S m i č i k l a s, *Codex diplomaticus*, IV, 236-240; Š. L j u b i ć, *Listine ob odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike*, I, Zagreb, 1868, 65-66 (dalje: *Listine*).

najmoćniji i najutjecajniji kako u Hrvatskoj tako i u Bosni. U posljednjoj četvrtini 13. stoljeća u Usori gospodare Gisingovci s Henrihom, koji je spomenut 1272. godine u svojstvu gospodara Usore pa time i ovih krajeva. Nakon njegove smrti titulu bana nosi Elizabeta, majka ugarskog kralja Ladislava II Kumanca. Nakon nekoliko godina uprave predala je ona ove krajeve na upravu svome zetu, srpskom kralju Stjepanu Dragutinu. Njegova vladavina malo je poznata. Ono što je u izvorima ostalo zabilježeno jest poziv papi da u Usoru spremi dvojicu franjevac koji će raditi na prevođenju heretika u krilo katoličke crkve. Rad novopridošlih franjevac nije se osjetio u ovim krajevima. Kako je srpski kralj Dragutin udao kćer za Stjepana I Kotromana, to će ovaj kraj nakon izvjesnog vremena ponovno prijeći u ruke domaćih vladara, ovog puta bana Stjepana I Kotromanića, koji neko vrijeme vlada zajedno s Prijездom i članovima kuće Šubić. Kraj Nenavišta za to vrijeme postao je posjed bosanske feudalne porodice Hrvatinića koji u njemu gospodare još od ranije.

Ponovnom uspostavom ugarske prevlasti u Bosni, u vrijeme dinastije Anžuvina, Bosna je doživjela krupne administrativne promjene. Od ranije jedne, stvorene su dvije banovine: Bosna i Usora sa Soli. Njeni dijelovi su došli pod vlast različitih gospodara, od ugarskih, preko hrvatskih do domaćih, kakav je slučaj sa krajem lijeve obale rijeke Bosne.

U južnim dijelovima Ugarske formirane su banovine kao upravne jedinice, od kojih je i Usora imala takav status - i to njen istočni dio. Ženidbenim vezama Stjepana I Kotromana s kćeri srpskog kralja Dragutina, došla je ona pod neposrednu vlast domaćeg bana. Zapadni dio Usore s krajevima lijeve obale rijeke Bosne od strane Šubića bili su potvrđeni domaćoj feudalnoj porodici Stjepanića-Hrvatinića u znak zahvalnosti za njihovu vjernost i odanost prema toj hrvatskoj vlasteoskoj familiji. Hrvatinić je dobio obećanje, i to u tri slučaja, da će Šubići poštovati i osobnost i posjede Hrvatina, njegove braće i sinova. Iako je glavnina njihovih posjeda ležala u Donjim Krajevima, njihova prevlast se osjećala neko vrijeme i u Posavini, točnije do uspostave prevlasti Kotromanića u Bosni 1322. godine u osobnosti bana Stjepana II Kotromanića, kada čitava Bosna postaje njegov patrimonijalni posjed, koji on podjeljuje svojim podanicima.

Usora je u ruke domaćih banova pala već u prvoj četvrtini 14. stoljeća. Prvo spominjanje Stjepana II Kotromanića kao gospodara ovih krajeva datira iz 1323. godine, kada je Grguru Stjepaniću potvrdio zemlje i gradove na lijevoj obali rijeke Bosne u Nenavištu. Riječ je o već ranije spomenutima: Jakešu, Voloviću, Pećniku i, na desnoj obali rijeke, Modriči. Unatoč spomenutom darivanju Stjepan II Kotromanić se i 1324. godine u titulaturu spominje kao "gospodin Usore i Soli",¹⁷ Posjede je bosanski ban dobio od ugarskog kralja Karla I Anžuvina, a ranije ih je držao Dragutinov sin Vladislav, protukralj Milutina u Srbiji. U nekoliko navrata se Stjepan II Kotromanić spominje kao gospodar ovih krajeva, i to 1326., pa, zatim 1333. godine.¹⁸ Kako je on granice bosanske države proširio na sjever do Save, to su onda i ovi krajevi nakon dužeg vremena ponovno ušli u sastav bosanske države. Što je sa župom Nenavište, i to njenim zapadnim dijelom (lijeva obala rijeke

¹⁷ M. B l a g o j e v i ć, "Bosansko Završje", *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 14/1, 1979, 129-144 (dalje: "Završje").

¹⁸ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 22-23.

Bosne) nakon smrti Grgura Stjepanića, nije nam poznato. Po svemu sudeći taj je kraj nakon njegove smrti dospio u ruke bosanskog bana, najprije Stjepana II Kotromanića a potom Tvrtka I, koji su te posjede podarili bosanskoj biskupiji u Đakovu. Jedno vrijeme Stjepan II Kotromanić je boravio u tom kraju u omiljenom boravištu Bosanskom Miloševcu. S obzirom na to da je rijeka Bosna mijenjala svoj tok i korito ostaje da se nagađa da li je to moglo biti i na lijevoj obali rijeke Bosne. Na obalama rijeke sagrađen je i prekrasan franjevački samostan, koji je nešto kasnije, u vrijeme Tvrtka I Kotromanića ostao zabilježen kao mjesto vjenčanja s Dorotejom, kćeri vidinskog cara Stracimira, u Crkvi Svetog Ilije, na rijeci Bosni, u blizini Modriče.

Svojoj državi je Stjepan II Kotromanić priključio Završje 1324. godine, od kada je i ovaj kraj postao patrimonijalni posjed bosanskog bana s pravom uživanja od strane Grgura Stjepanića. Iz povelja bosanskih banova Stjepana II i Tvrtka I Kotromanića doznajemo ponešto i o neposrednim gospodarima u Završju. Riječ je o uglednim usorskim vojvodama, među kojima treba spomenuti: župana Ivana Pribilovića, Vlatka Dobrovojevića, čelnika Hlapa, Ivana Budisalića, Divoša Tihoradovića, Gojislava Vojisilovića, Branaša Čeprnića, kneza Pavla Hrvatinića, Stanca Vojsalića i druge.¹⁹ Nije nam poznato koja od navedenih osoba drži posjede u Bosanskoj Posavini pod svojom kontrolom. Najprije bi to mogao biti knez Pavao Hrvatinić, jedan od članova poznate bosanske feudalne obitelji Hrvatinića, čiji je član i dobro poznati Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Bosanski ban se i u tim prilikama spominje kao gospodar Usore pa samim time i ovih krajeva.²⁰ Pouzdano znamo da ovaj kraj više nije pod vlašću Hrvatinića u vrijeme vladavine Tvrtka I Kotromanića, koji je te posjede podario bosanskoj biskupiji sa sjedištem u Đakovu. U dokumentima bana Stjepana II i Tvrtka I Kotromanića spominju se sljedeći gospodari posjeda u Usori: Biloševići, Ivanići, Trebotići, Stančići i drugi. Ostaje nejasno da li neka od navedenih porodica drži posjede i u Nenavištu, na lijevoj ili desnoj obali rijeke Bosne.

U bosanskom državnom vijeću koje nosi naziv "Stanak" mjesta imaju i neki od članova usorskih obitelji. Njihovo spominjanje u tom svojstvu datira od 1326. godine i prisutnost im se može pratiti sve do 1400. godine. Od vladavine bana Stjepana II Kotromanića pa sve do propasti bosanske države ovaj kraj se spominje u titulaturi domaćih vladara. Sve vrijeme vladavine bana Stjepana II Kotromanića Usora, pa time i Posavina, bile su pošteđene vojnih akcija i pljačke sa sjevera. Čak i u vrijeme vazalnih odnosa Stjepana II prema ugarskom kralju Ludoviku I Usora je ostala pošteđena bilo kakvih vojnih akcija sa sjevera. Bilo je to vrijeme mira i spokoja koji je pružao svestrane mogućnosti gospodarskog razvoja. Iako je posezao za teritorijalnim proširenjem i stavljanjem bosanskog bana u položaj ugarskog vazala, Ludovik I nije uznemiravao ove krajeve, već je svoje aspiracije iskazivao na krajnjem južnom dijelu bosanske države, na Hum.

I nakon smjene na banskoj stolici u Bosni 1353. godine, kada je na taj položaj došao Tvrtko I Kotromanić, ostala je Usora u domeni bosanskog bana. Ugarski kralj je Tvrtka I i njegova brata Vuka potvrdio na položaju bana Bosne i

¹⁹ B l a g o j e v i ć, "Završje", 135.

²⁰ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 22-23.

Usore srpnja 1357. godine. Nakon što mu je prepustio Usoru ugarski kralj je želio za sebe osigurati Hum i Završje. Tvrtko I je, čini se, ovaj kraj držao i prije navedenog potvrđivanja, o čemu svjedoči darovnica bosanskog bana i njegova brata Vuka, učinjena za bosanskog biskupa Petra. U toj darovnici spominje se imanje Dubnika, što bi po svemu sudeći mogla biti Dubica u Bosanskoj Posavini. Zajedno sa zemljom bosanski ban ustupa spomenutom biskupu Petru i crkvi u Dubici sva sela i plodove u tom kraju. Ovo potvrđivanje blagoslovio je i ugarski kralj, što se najbolje može vidjeti iz jednog Tvrtkova dokumenta izdatog u Bobovcu 1. studenoga 1356. godine.²¹ U navedenoj darovnici Tvrtko I se poziva na ustupak koji je učinio još ban Borić. Ubrzo se Tvrtko I pokajao zbog učinjene darovnice, jer je došao u sukob s biskupom Petrom, no, darovnica nije mogla biti opovrgnuta, pa je tako posjed u Dubici, koji leži u Usori, ostao vlasništvo bosanskog biskupa Petra.

Pokušaj organiziranja urote protiv ugarskog kralja, koji je na najbolji mogući način osujetio biskup Petar dočepavši se nekih pisama što ih je ban slao kanoniku Ivanu, šezdesetih godina 14. stoljeća, uslijedilo je pogoršanje odnosa Ugarske i Tvrtka I Kotromanića. Nije izostao ni oružani napad Ludovika I, koji je s vojnom ekspedicijom išao Posavinom u unutrašnjost Bosne. Do napada je došlo 1363. godine, a išao je po svoj prilici dolinom rijeke Vrbasa, kuda je vodio glavni put za Donje Krajeve. Vojska ugarskog kralja prošla je i kroz Posavinu dolinom Bosne. Napad se završio neslavno za ugarskog kralja, pa je Ludovik I odlučio da u rujnu te godine poduzme drugi pohod, ovoga puta na Usoru. Na čelu te vojske nalazio se ugarski palatin Nikola Konto a pomagao mu je ostrogonjski nadbiskup. Ugarski vojni odredi su usmjerili glavninu napada na grad Srebmik u Usori, boravište bosanskih banova, od kojih se tamo najviše zadržavao Stjepan II Kotromanić. Prilikom napada na Srebmik, u metežu koji je zahvatio Ludovikovu vojsku u njezinu povlačenju izgubljen je veliki ugarski pečat koji je sobom nosio ostrogonjski nadbiskup Nikola, kraljev kancelar.²² Poslije novog neuspjeha ugarske vojske Tvrtko I Kotromanić se s pravom mogao zvati banom čitave Bosne, uključivši tu i Usoru s Bosanskom Posavinom. Iz podatka se jasno razabire da je Usora, pa onda i Bosanska Posavina, bila pod neposrednom vlašću bosanskog bana Tvrtka I Kotromanića. Na jednom broju Tvrtkovih povelja izdatih tijekom vladavine navode se brojni svjedoci koji su podrijetlom iz Usore. Među takvima iz Usore se spominju: vojvoda Tvrtko, kaznac Stjepoje, knez Tihčin, knez Juraj Dobroslović, vojvoda Purčan, Tvrtko Čekanović, župan Poručen i drugi.²³ I u povelji iz 1366. godine također se spominje u svojstvu svjedoka iz Usore izvjesni vojvoda Tvrtko s braćom.²⁴ Tvrtko I Kotromanić je neposredni gospodar ovih zemalja i nakon povratka iz izgnanstva s ugarskog dvora. U povelji kojom daruje

²¹ Vatikanski arhiv u Rimu: Regesta pape Grgura XI, sv. 286, fol. 186-186^v. Usporedi P. Ž i v k o v i ć, "Modriča sa okolinom u srednjem vijeku", *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Modriča, 1986, 35-72, 45 (dalje: "Modriča u srednjem vijeku").

²² Nestanak velikoga kraljevskog pečata spominje ugarski kralj Ludovik I u svojim brojnim ispravama, ali nigdje ne navodi pod kakvim okolnostima se to desilo, niti gdje je završio. U jednom dokumentu se samo ističe da je nestao u Usori prilikom rata s banom Tvrtkom I Kotromanićem. S m i ě i k l a s, *Codex diplomaticus*, XII, 670-671.

²³ L j u b i ć, *Listine*, IV, 74; T h a l l ó c z y, *Studien*, 26-27.

²⁴ Đ. Š u r m i n, *Acta Croatica*, I, Zagreb, 1898, 83-84 (dalje: *Acta Croatica*).

neke posjede Vukcu Hrvatiniću on se titulira kao "ban milostju božijom gospodin mnogim zemljama, Bosni, Soli i Usori i Donjim Krajem i Podriniju i hulmski gospodin".²⁵ Unatoč ovim brojnim potvrđama o upravljanju Usorom od strane bana i nekih navedenih feudalaca, ostajemo i dalje prikraćeni za pravu spoznaju tko stvarno gospodari krajevima lijeve i desne obale rijeke Bosne. Praviti izvjesnu rekonstrukciju vlasništva nad posjedima u Nenavištu možemo na osnovi jednog dokumenta iz 1374. godine, iz kojeg se vidi da je ban Tvrtko I Kotromanić zajedno s majkom Jelenom, te s nekom značajnijom bosanskom vlastelom podario bosanskom biskupu, za njegove posredničke misije u mirenju s ugarskim kraljem Ludovikom I i za njegove osobne zasluge u podizanju Crkve Svetog Petra i Pavla u Bosni a ponajviše u slavu banove svadbe obavljene u Crkvi Svetog Ilije nadomak Modriče, posjed Jelšavicu koji graniči sa zemljom dubičkog samostana.²⁶ Samo godinu dana kasnije ovu potvrdu ozakonio je i rimski papa.²⁷

Značajno poglavlje u povijesti župe Nenavište predstavlja ženidba prvog bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića. U vezi s tim je i boravak Tvrtka I u ovom kraju. Analiza Tvrtkove povelje iz 1374. godine, koja je vezana za darivanje bosanskog biskupa Petra posjedom Jelšavica, dolazimo do nekih konkretnijih spoznaja o samom činu vjenčanja i historijatu Crkve Svetog Ilije nedaleko od Modriče. Između ostaloga u navedenom dokumentu se kaže: "*Sane peticio pro parte venerabilis fratris nostri Petri episcopi Bosnensis nobis nuper exhibitia continebat, quod olim dilectus filius nobilis vir Tvertcho banus Bosnensis attendes quod prefatus episcopus multifaria fidelissima servitia in eiusdem bani negociis exhibuerat, una cum dilecto filio nobili viro Stephano eius fratre iuniore bano Boznem., nec non dilecta in christo filia nobili muliere Helena ipsorum banorum genitrice ac nobilibus terre ipsorum unanimi et pari voluntate prefato episcopo, tam pro premissis suis fidelibus serviciis et ipsorum serviciorum digne meritis, quam etiam pro remedio et salute suarum ac parentum et predecessorum suorum animarum, quandam possessionem dicti Tvertconis Jelsavica vocatam cum pertinentiis possessionibus prefate ecclesiae Bosnem. Dubnichia appellate adiacente Bosnem diocesi cum omnibus suis utilitatibus...atque ad laudem et honorem beatissimorum Petri et Pauli apostolorum, in quorum honorem dicta ecclesia Bosnen fundata existit, maxime autem et specialiter, quia solemnitates nostrarum nuptiarum in possessione dicte ecclesie, que vulgariter Zenthilie nuncupatur..Datum in villa seu loco Elye in festo conceptionis beate Marie virginis, anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo quatro.*"²⁸ Od svega što bi u ovom citatu moglo biti zanimljivo jest mjesto izdavanja dokumenta. S pravom neki povjesničari smatraju da je u istom tom mjestu moglo biti obavljeno i vjenčanje bana Tvrtka i Doroteje. Mišljenja povjesničara oko tog problema ostala su podijeljena i idu od onih koji

²⁵ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 34.

²⁶ Regesta pape Grgura XI, sv. 286, fol. 186.

²⁷ Isto, fol. 186.

²⁸ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 40-42.

smatraju da je vjenčanje obavljeno u Ilincima u Srijemu pa do onih koji se slažu da je to učinjeno u Crkvi Svetog Ilije nedaleko od Modriče, uz rijeku Bosnu.²⁹

U dolini rijeke Bosne nedaleko od današnje Modriče doista je postojala crkva (samostan) Svetog Ilije, po kojoj se nekada i naselje zvalo.³⁰ O postojanju te crkve i naselja svjedoče nešto kasniji izvori iz 17. stoljeća. Prilikom vizitacije tog samostana tadašnji biskup Nikola Ogranić-Olović konstatira u svom izvješću učinjenom 1673. godine da je u Modriči srušena Crkva Svetog Ilije. U podrobnijem opisu vizitacije Olović pored ostalog kaže: "Nedaleko od samostana bila je tu crkva svetog Ilije, sagrađena u ubavu polju od nekog kršćanskog vladara, one širine i visine, kakva je bila (do propasti); nego prije deset godina rijeka Bosna promijeni svoj redoviti tok, udari na desnu stranu u polje, prodre do crkve i obori je: stalnim podrivanjem uništi je do temelja i odnese sobom zajedno s doista ogromnom građevinom kojom je od onih kršćana bila obdarena".³¹ Podatak nas navodi na razmišljanje da je spomenuta crkva koju biskup spominje bila na sasvim drugoj strani rijeke, dakle možda negdje u ovom kraju, što ne smijemo uzeti kao vjerodostojnu činjenicu. Bilo kako bilo Tvrtko I je mogao biti vjenčan u spomenutoj Crkvi Svetog Ilije u župi Nenavište. Od svega rečenoga može se zaključiti da je za povijest ovog kraja druge polovine 14. stoljeća značajno to da je u ovom kraju bila crkva (samostan), čiji utemeljitelj nam nije poznat. U njoj su se zbile veoma značajne stvari vezane za povijest ne samo ovog kraja već i šire, za povijest Bosne u 14. stoljeću. Kako je jedno vrijeme boravio u tom kraju već ranije spomenuti ban Stjepan II Kotromanić, nije isključeno da je i on utemeljitelj crkve i samostana. Za njega kroničari i neki povjesničari čak navode da je možda i pokopan u toj crkvi, u što je teško povjerovati.

Iz značajnih izvora koji se odnose na popis bosanskih kustodija što su ulazile u sastav Bosanske vikarije, a koje nam je ostavio Bartol Pizanski, jasno se vidi da su u kustodiji Usori postojali sljedeći samostani i župe: Đakovo, Sveti Ilija nedaleko od Modriče, Skakava, Lindava i Bukovica.³² Spomenuta Crkva Svetog Ilije imala je posjede s lijeve obale rijeke Bosne u odžačkom kraju. Prostirali su se do samog kuta koji stvaraju rijeke Sava i Bosna i to pri samom ušću na području današnjih sela Gornja i Donja Dubica. Crkveno imanje se još više povećalo Tvrtkovom darovnicom od 1374. godine.³³ Posjedi te crkve prostirali su se od ušća

²⁹ Neki hrvatski povjesničari, među kojima i Vjekoslav Klaić, iznose mišljenje da je vjenčanje Tvrtka I Kotromanića s Dorotejom obavljeno u Ilincima u Srijemu. V. Klaić, "Critice o Vukovskoj županiji i Djakovu u srednjem vijeku", *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva*, 2, 1900, 98-108; N. Radojčić, "Da li se ban Tvrtko venčao 8. decembra 1374. u Ilincima u Sremu", *Iz prošlosti Vojvodine*, Novi Sad, 1956, 7-17; I. Ruvrač, "Banovanje Tvrtka bana (1353-1377.)", *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, 6, 1894, 225-240. Ne bismo mogli prihvatiti ovakvo tumačenje. Analizom izvornih podataka uvjerili smo se da je to moglo biti samo u Crkvi Svetog Ilije u Modriči, koju je podigao još njegov stari Stjepan II Kotromanić koji je i boravio u mjestu Bosanski Miloševac, gdje je, prema nekim predanjima, možda bio i sahranjen. O vjenčanju u toj crkvi više u radu: Živko, "Modriča u srednjem vijeku".

³⁰ Jelenc, "Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1437-1878)", *Starine JAZU*, 36, 1918, 81-162 (dalje: "Spomenici").

³¹ Jelenc, "Spomenici", 146.

³² Jelenc, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo, 1912, 37 (dalje: *Kultura*).

³³ Fermentžin, *Acta Bosnae*, 40-41.

rijčke Tolise u Savu, uzvodno tom rijekom do njena izvora, do potoka Modriče, a onda dolinom tog potoka do njegova ušća u rijeku Bosnu, pa dalje tokom te rijeke s jedne i druge strane do ušća u Savu. Ako gledamo danas taj teritorij, on bi se prostirao lijevom i desnom obalom rijeke Bosne na teritoriju današnjih općina Odžak, Bos. Šamac i Modriča te manjim dijelom Orašja. Posjed što ga je Tvrtko I Kotromanić darovao biskupu Petru i Samostanu Svetog Ilije pod imenom Jelšavica leži uz sam posjed biskupa na području župe (crkve) Dubnicha (po svojoj prilici današnja Dubica). Na tom području se i danas zadržao naziv za potok koji teče ispod Vučjaka pod imenom Jošavica. Na osnovi svega moglo bi se na kraju izvesti zaključak da je Tvrtkov darovani posjed lociran u prostranoj ravnici ispod planine Vučjak uz istoimeni potok koji teče zapadno od rijeke Bosne uz samu Dubicu.

Ako vjenčanje i nije kojim slučajem obavljeno u Svetom Iliji, u što treba sumnjati, Tvrtko I je morao proći kroz ovaj kraj idući u Hince u Srijemu na vjenčanje, kako tvrde neki historičari. Prošao je zemljom biskupa Petra a po svemu sudeći i boravio tamo. Bližih tragova o tom njegovu prijelazu kroz ove krajeve nemamo, ali smo skoro sigurni da su oni morali postojati, ako ni u čemu drugom a ono barem u spomenicima o darivanju pojedinaca ili crkvenih ustanova. Tvrtko I je još jednom prošao kroz ovaj kraj 1382. godine prilikom odlaska na ugarski dvor, gdje je te godine umro kralj Ludovik I.³⁴ Da li se on zadržavao u ovom kraju, nije nam poznato jer izvori o tom događaju šute.

Dobor i njegovo značenje u 14. i 15. stoljeću

Iznad lijeve obale rijeke Bosne, visoko na planini Vučjak smješteno je srednjovjekovno utvrđenje i grad Dobor. Na tom mjestu rijeka Bosna se probija kroz klanac koji zatvaraju obronci planina Vučjak i Trebava. Grad i utvrda se sastojao od dvije kule s dva paralelna bedema duga po 18 metara. Grad-utvrdu podigli su braća Horvati, Ivaniš i Pavao, po odobrenju bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića 1387. godine. Ova istaknuta hrvatska vlasteoska obitelj bila je uključena u urotu protiv dviju ugarskih kraljica Elizabete i njene kćeri Marije nakon smrti Ludovika I. Zajedno s Ivanišem Paližnom uspjeli su braća Horvati utamničiti kraljice i Elizabetu zadaviti u Novigradu. S obzirom na to da je Tvrtko I želio iskoristiti ova previranja u Ugarskoj pozvao je braću Horvate, podario im posjed u Usori na lijevoj obali rijeke Bosne i dozvolio da na njemu podignu utvrđeni grad iz kojeg će se moći lakše oduprijeti najezdi novog ugarskog kralja Sigismunda Luksemburškog. Ovaj izuzetno značajan strateški grad-utvrda pobudio je pažnju brojnih arheologa i povjesničara, koji su ga obrađivali svatko na svoj način.

Prema mišljenju arheologa izgradnja Dobora razvijala se u tri faze. Prvu i drugu fazu karakterizira izgradnja manje kule i dvorišta i ona traje do početka zadnje decenije 14. stoljeća. Poraz iz 1394. godine nagnao je graditelje da na početku 15. stoljeća razmisle o dogradnji treće faze, u kojoj će mjesta naći i potreba za

³⁴ I. L u c i u s, *Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù*, Venecija, 1674, 332 (dalje: *Memorie*).

upotrebom artiljerije, pa je tako nastala velika kula a s njom u četvrtoj fazi nastaje i veliki unutrašnji i vanjski obor. Prilikom arheoloških iskopavanja utvrdilo se da je otkrivena stražarnica morala nastati prije izgradnje utvrđenja, prije zadnje četvrtine 14. stoljeća. Pronalazak stražarnice nas upućuje na zaključak da se radi o starijem utvrđenju koje je moglo nastati još sredinom 13. stoljeća.³⁵ Položaj utvrđenja, njegov izgled i sačuvani ostaci najbolje svjedoče o njegovoj svrsi. U više navrata ovo utvrđenje odigralo je značajnu strategijsku ulogu u bosansko-ugarskim i ugarsko-turskim sukobima.

Vrlo brzo nakon podizanja iskazalo se ovo utvrđenje u svojoj funkciji kod sukoba Horvata i ugarskog kralja Sigismunda Luksemburškog, u prvoj doborskoj bitki 1394. godine. Ugarski kralj je spremao osvetu zbog postupka koji su Horvati napravili prema kraljicama. Odlučio je skršiti otpor i potpuno sarti trag obitelji Horvata. Na njihovu stranu u tom sukobu stao je i bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić, koji je želio proširiti svoju vlast na Hrvatsku i Dalmaciju, što se sukobljavalo s interesima ugarskoga kralja. Kako je Tvrtko I počeo ozbiljnije sudjelovati u događajima u Hrvatskoj, pružao im je pomoć i čak im dao utočište u svojoj zemlji. S obzirom na to da su u vrijeme priprema za međusobni obračun Horvata i Sigismunda iskrslili sukobi s Turcima, koji počehše provaljivati na tlo bosanske države, uključihše se Horvati u rat protiv njih, pa je moralo doći do odlaganja planiranih vojnih akcija protiv Ugarske. Zauzetost Horvata i kralja Tvrtka iskoristio je mačvanski ban Nikola Gorjanski i s vojskom prodro u Usoru. Od bosanskog kralja je tom prilikom uspio preoteti Bijeljinu.³⁶ Prodori Gorjanskog završavali su se u istočnim krajevima Usore, pa su tako ovi krajevi bili pošteđeni pljačkaških pohoda ugarske vojske. Njihova nadiranja u Bosnu bila su zaustavljena 1390. godine, kada su doživjeli težak poraz u Usori. Poraz Mađžara natjerao je Sigismunda na provođenje izvjesne reorganizacije u upravi hrvatskih zemalja, a na sličan način će postupiti i bosanski kralj. Svoga štićenika Ivaniša Horvata postavio je Tvrtko I za namjesnika u hrvatskim zemljama, smijenivši ranijeg Vlatka Hranicu koji posta vojvoda usorski. Istovremeno je vojvodu Pavla Klešića imenovao za glavnog vojvodu bosanskih odreda.³⁷

Ova gesta Tvrtka I Kotromanića potakla je Sigismunda da bosanskog kralja proglasi otiimačem njegovih zemalja, no unatoč zaoštavanju međusobnih odnosa nijedna strana nije željela ući u otvoreni rat, već su započeli pregovore o miru. Smrt prvog bosanskog kralja Tvrtka I prekinula je te dogovore. Sigismundu se ukazala velika prilika da podčini ne samo Horvate, već i čitavu Bosnu. Namjera mu je bila da se osobno okruni bosanskom krunom. U međuvremenu su bosanska vlastela na "stanku" izabrala novog kralja Stjepana Dabišu što je u samom začetku osujetilo namjere ugarskog kralja. Na početku Dabišine vladavine Bosna je ostala neokrnjena u teritorijalnom pogledu unatoč očekivanju da će se ona vrlo brzo raspasti pod pritiscima sa sjevera. Sigismund, iako mu se ukazala povoljna prilika, nije iskoristio smrt Tvrtka I Kotromanića. Istina, poduzeo je manji pohod na Bosnu, kojem je dao formu križarskog rata, ali bez nekih značajnijih rezultata. Taj

³⁵ F e r m e n d ž i n, *Acta Bosnae*, 17.

³⁶ G. F é j e r, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tomus X, 4, Budapest, 1865, 665 (dalje: *Codex Hungariae*).

³⁷ V. K l a i ć, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882, 187.

Sigismundov pohod nije ostavio pošteđenu dolinu rijeke Bosne, Posavinu kojom je prolazila ugarska vojska u svom nadiranju u srednju Bosnu.

Veliki zaokret u odnosima Bosne i Ugarske nastao je pod sam kraj 1392. godine, kada je Sigismund za slavonskog bana imenovao Ivana Frankopana, ljutog neprijatelja braće Horvat. I vojvoda Hrvoje Vukčić napravio je zaokret u vanjskoj politici i okrenuo se ugarskom kralju, što je vodilo otvorenom sukobu s Horvatima. Spor je, čini se, brzo izglađen, jer vidimo ranije zavađene strane (Horvate i vojvodu Hrvoja) zajedno na Dabišinoj povelji kao svjedoke.³⁸ Čak su zajedno boravili na Dabišinu dvoru sredinom 1394. godine, kada se održavao bosanski "stanak" na kome se razgovaralo o ratu protiv Ugarske. Na tom zboru bosanske vlastele utvrđen je plan napada na ugarske vojne odrede u Slavoniji i Usori. Plan je predviđao da se jedan dio bosanske vojske, koji će pomagati Horvati, okupi u Usori u utvrđenom gradu Doboru; drugi dio će poći u Dalmaciju. Usorske vojne odrede predvodit će Ivaniš Horvat. Vojnim planom je bilo predviđeno da Horvatova vojska prijede Savu na samom ušću Bosne i u Slavoniji napadne ugarske vojne odrede. Horvatovoj vojsci trebao se pridružiti i sam bosanski kralj Stjepan Dabiša.

Za planove Horvata i Bosanaca vrlo brzo se saznalo u Ugarskoj pa su uslijedile protumjere. Namjere Horvata najviše su uznemirile slavonskog bana Nikolu Gorjanskog, čiji su posjedi bili najugroženiji kako u Slavoniji tako i u Usori koje je u zadnjem ratu namakao. Odmah je Gorjanski pohitao na dvor Sigismunda da mu se požali i potraži pomoć. U toku 1394. godine Ivaniš Horvat je sa svojim vojnim odredima boravio u utvrđenom Doboru, gdje se počela skupljati preostala vojska za planirani rat.

Ugarski kralj spremi poslanstvo u Bosnu na dvor kralja Dabiše u Trstivnicu, gdje se kralj preselio kako bi bio što bliže poprištu događaja. Na Dabišinu dvoru počela su međusobna optuživanja ugarskih poslanika i bosanskog kralja, što je vodilo još većem razdoru u međusobnim odnosima. Na kraju je Dabiša odbio sve ugarske optužbe uz obrazloženje da on vlada bosanskom kraljevinom, a Horvati, na koje se baca optužba, su vlastela njegovog kraljevstva. Uostalom i Dobor u kome se nalaze je teritorij bosanskog kralja. Oštrim riječima ukorivši ugarske poslanike otpustio ih je s dvora, a to je bilo sasvim dovoljno da žučna prepirka preraste u otvoreni oružani sukob, na koji nije trebalo dugo čekati.

Kod Dobora se u vrijeme ovih prepirki kralja i ugarskih poslanika uvelike skupljala bosanska vojska, kojoj se pridružuju i vojni odredi nekih hrvatskih feudalaca. Tamo je već boravio sa svojim vojnim odredima knez Berislav sa četom dalmatinskih konjanika, Dobroslav Divošević sa četom Bosanaca, zatim Tvrdislav Tuica, Jaroslav Išević iz Gornje Slavonije i Mikić Prodanić, sin bivšeg bana Ahacija.

Za vojnu se spremao i ugarski kralj Sigismund, koji boravi u Đakovu kako bi bio što bliže ratištu. Otuda je planirao spustiti se na Savu a onda preko nje u Usoru u doberski kraj. Pohod je planirao za kraj lipnja 1394. godine. Kretanje ugarskih vojnih odreda pomno je pratio Ivaniš Horvat. Želio je saznati sve

³⁸ S. Č i r k o v i ć, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964, 173 (dalje: *Istorija Bosne*).

pojednosti o broju i opremi ugarske vojske pa je u izvidnicu spremio Mikića Prodanića s pratnjom konjanika. Povratak Prodanića nije baš bio ohrabrujući za Horvata, jer je on potvrdio ranija predviđanja i vijesti da ugarska vojska broji mnogo vojnika i da je dobro opremljena. Uz to Prodanić javlja Ivanišu Horvatu da su Madžari za petama Bosancima i Horvatovoj vojsci. Svaki čas se oni mogu pojaviti pred utvrđenim Doborom, pa zbog toga treba što hitnije zatražiti pomoć bosanskoga kralja. Horvatova vojska, koja se utaborila u utvrđeni Dobor, bila je malobrojna, svega oko 6.000 vojnika, i tako malobrojna nije se mogla oduprijeti mnogo nadmoćnijoj ugarskoj vojsci, koja je, prema nekim kroničarima, mogla imati oko 30.000 vojnika. Dabiša je pred bitku bio udaljen oko pet sati hoda od Dobra, pa Ivaniš Horvat nije smio kasniti, jer su Madžari pred Doborom. Kod Stjepana Dabiše je spremio kneza Berislava, koji ga je trebao detaljno upoznati s planovima i jačinom vojnih snaga i jedne i druge strane. I dok je knez Berislav pošao na Dabišin dvor, Horvat je za nekoliko dana mogao očekivati dolazak Sigismunda i njegove vojske pred Dobor. S nestrpljenjem su se očekivale vijesti s Dabišina dvora od kuda je trebao pristići knez Berislav. Dok on i pomoć kralja ne stignu, odluči Ivaniš Horvat da se sam sa svojim vojnim odredima odupre ugarskoj vojsci, čak i pod cijenu da svi izginu. Povratak Berislava nije donio ohrabrenje, štaviše donio je razočarenje, jer kralj Dabiša nije imao namjere sudjelovati u tom ratu. Odlučio je ostati tu gdje je. Ostaje nejasno zbog čega se kralj odlučio na taj korak. Ne isključuje se mogućnost da je on već tada bio promijenio politiku prema ugarskom dvoru i Horvatima. Stjepan Dabiša je upozorio kneza Berislava da se Horvati sami moraju snalaziti kako znaju i umiju i da od njega ne mogu očekivati vojnu pomoć jer im je on dosta pomogao. Horvatima i Bosancima u tom času nije mogao pomoći ni turski sultan, koji je otvoreno podržavao Bosance protiv Madžara, zbog zauzetosti na drugim stranama.

Taman što su stigle poražavajuće vijesti s bosanskog dvora, na drugoj strani dođe još jedna crnja, da su Ugri nadomak Dobra. Stražari su s utvrđenja javili približavanje ugarske vojske utvrđenom gradu Doboru. Vijest su ubrzo potvrdili i konjanici koji su spremjeni u izvidnicu prema ušću Bosne. Ivaniš Horvat pozva okupljenu vojsku i saopći joj postupak kralja Stjepana Dabiše, okarakteriziravši ga kao izdajničku gestu. Na zaprepaštenje prisutnih, a napose župana Tuice i kneza Dobroslava Divoševića, palo je nekoliko optužujućih riječi na račun kralja kojeg proglašise za izdajnika.

Horvatima nije preostalo ništa drugo nego da sami prihvate neravnopravnu borbu. Neki od vojskovođa predlaže da se vojska zatvori u utvrđenje, ali to Ivaniš Horvat odbi uz obrazloženje da bi to bilo ravno katastrofi. Drugi su predlagali da je najbolje rješenje povući se pred mnogo nadmoćnijim neprijateljem, napustiti Bosnu i ostaviti kralja da se bori protiv Sigismunda. Počelo je razilaženje Horvatove vojske na sve strane. U tom povlačenju ni jedna od četa nije se usudila krenuti dolinom rijeke Bosne na jug, jer je to bio najopasniji put povlačenja. Za kratko vrijeme je nestalo skoro svih šatora koji su bili razapeti na doberskom polju. Ispražnjena je za tili čas sva doberska tvrđava. Posljednji je iz nje izašao ban Ivaniš Horvat sa članovima obitelji i najbližom pratnjom, u kojoj su bili: banica Vladislava, sin Nikola i brat Pavao biskup. Horvati se povukoše u uvalc planine

Vučjak, od kuda su namjeravali krenuti preko zapadne Bosne do Dalmacije a potom u Napulj.

Tek što je i posljednji vojnik napustio dohorsku tvrđavu pred nju je stigla brojna ugarska vojska predvođena kraljem Sigismundom. U vojsci su dominirali pješaci i konjica predvođeni istaknutim ugarskim feudalcima i vojskovođama: Nikolom Kanjižom, Nikolom Gorjanskim i drugima. Prizor što ga je vidio Sigismund zaprepastio ga je i još više ražestio. Naložio je da se odmah pođe u potjeru za bjeguncima, naloživši vojskovođama da Horvate želi imati žive zarobljene. Ugarska vojska se raspršila na sve strane goneći buntovnike. Jedan dio te vojske preplivao je rijeku Bosnu i pošao u potjeru na istok, dok drugi krenuše u planinu Vučjak goniti Horvate i njegovu pratnju. Na dohorskom polju Sigismund je razapco kraljevski šator čekajući žive buntovnike da im presudi zbog izdaje.

Nije Sigismund morao dugo čekati zarobljenike. Ubrzo su odredili Nikole Gorjanskog došli sa zarobljenicima u Sigismundov tabor, gdje je u međuvremenu pristiglo i poslanstvo kralja Dabiše koji je s ugarskim kraljem želio pregovarati o daljnjoj sudbini zemlje.

U Dobor je stigao i kralj Dabiša nakon što je prethodnica obavila razgovore sa Sigismundom. Tako se ugarskom kralju pružila mogućnost da kod Dobora proslavi dvostruku pobjedu, nad neposlušnim Horvatima i nad bosanskim kraljem Stjepanom Dabišom.

U krvavim borbama Horvati su bili zarobljeni od strane vojske Stjepana Šimontornja i dovedeni pod Sigismundov šator. Zajedno s Ivanišcem u ruke ugarskog kralja pao je i biskup Pavao, koji je i naložio da se obustavi daljnje krvoproliće, te članovi obitelji Horvat (banica Vladislava, sin Ivaniša, kao i Mikić Prodanić te Jaroslav Isović).

Sigismund se nije dugo zadržavao kod Dobora. S bogatim ratnim plijenom krenuo je u Ugarsku. Prolazeći kroz ovaj kraj prešao je Savu i uputio se prema Đakovu, gdje je s Dabišom uglavio sporazum pod nazivom "Đakovački ugovor", po kome se nakon smrti Dabiše kruna seli u vlasništvo ugarskog kralja Sigismunda. Uz Sigismunda su i članovi kuće Horvat te drugi zarobljenici koje je u Ugarskoj čekala oštra kazna smrti na najsiroviji način - čerečenjem.³⁹ Napustivši utvrđeni grad naložio je Sigismund da se Dobor spali. Tako je za kratko vrijeme od svega 18 dana završena dohorska bitka i golgota Horvata i bosanskog kralja Stjepana Dabiše koja potraja od 23. lipnja do 11. srpnja 1394. godine, kada se Sigismund nalazio u Pečuhu.⁴⁰ Pod spaljenim Doborom Sigismundu se pokorio i kralj Dabiša prihvativši poražavajuće uvjete izmirenja. Odrekao se prevlasti nad

³⁹ Zarobljenici su bili veoma surovo kažnjeni. Tako su između ostalih bana Ivaniša Horvata svezali za repove konja i u galopu ga raščerečili. Sličnu sudbinu doživjeli su i drugi zatočenici. Jedino su surovih kazni bili pošteđeni biskup Pavao Horvat kao crkvena osoba i Ivanišev sin Nikola kao dijete. Biskupu Pavlu bilo je naloženo da mora poći glavom bez obzira i napustiti zemlju uz zabranu povratka u nju ili Bosnu.

⁴⁰ O samoj bitki i događajima što su uz nju vezani može se naći više kod: S. Č i r k o v i ć, "O đakovačkom ugovoru", *Istorijski glasnik*, 1-4, 1962, 3-10 (dalje: "O đakovačkom ugovoru"); P. Ž i v k o v i ć, "Bitka kod Dobora 1394. godine", *Značenje, časopis za društvena pitanja i kulturu*, 5, Doboj, 1984, 55-62.

Hrvatskom i Dalmacijom, a za uzvrat Sigismund ga je uvrstio u ugarsku velikašku hijerarhiju podarivši mu dostojanstvo župana Šomodske županije.⁴¹

Spaljeni Dobor trebalo je obnoviti, što je učinjeno na početku 15. stoljeća, u vrijeme prve vladavine kralja Stjepana Ostoje 1398-1404. godine. Što je bilo s posjedima lijeve obale rijeke Bosne u Nenavištu, ostaje da se nagađa. Po svemu sudeći u njima je gospodarila neka od usorskih feudalnih porodica u ime kralja, koji je bio neposredni vlasnik ovih krajeva kao i najvećeg dijela Usore. Tamo boravi na samom kraju 14. stoljeća kralj Stjepan Ostoja radi obrane od ugarskih napada. Okružuju ga najistaknutiji predstavnici bosanskog plemstva.

Dobor i njegova okolina postalo je poprište novih ugarsko-bosanskih sukoba i na početku 15. stoljeća, u vrijeme vladavine kralja Tvrtka II Tvrtkovića od 1404-1409. godine. Neostvarene planove o krunjenju bosanskom krunom, što je dogovoreno "Đakovačkim ugovorom", pokušao je Sigismund realizirati na početku 15. stoljeća, nakon što je konsolidirao stanje u Ugarskoj, gdje je u međuvremenu dospio u zatočeništvo ugarskog plemstva. Njegovi vjerni privrženici, među kojima su najistaknutiji Gorjanski, pomogli su mu da se izbavi iz tog zatočeništva i povede novu ofenzivu protiv Bosne. U razdoblju od 1405. do 1408. godine Sigismund je svake godine poduzimao vojne akcije na Bosnu prolazeći dolinom rijeke Bosne prema jugu do Bobovca. Te vojne akcije bile su nastavak onih s kraja 14. stoljeća, točnije iz 1398. godine, kada je Ostoja morao u Usori braniti granice bosanske države zajedno s krupnim feudalcima. Rat Sigismunda i Ostoje iskoristio je vojvoda Hrvoje i 1398. zaposio župu Dubicu. Osvojenim krajem gospodario je punu tri godine a potom je ovaj kraj ponovno dospio pod ugarsku vlast. Još i 1399. godine u ovom kraju je boravio kralj Stjepan Ostoja, očigledno uznemiravan od strane ugarske vojske. Zajedno s njim u Usori borave: Hrvoje Vukčić, Sandalj Hrančić, Pavao Radenović, tepčija Batalo, Vlatko Tvrtković, Vukašin Milatović, Pavao Klešić i drugi. Svi su oni upisani kao svjedoci u Ostojinoj povelji izdatoj Dubrovčanima 15. siječnja 1399. godine u Lišnici.⁴² Tu je Ostoja izdao još jednu povelju Dubrovčanima, o ustupanju Slanskog primorja.⁴³ Otuda se on vraća u Kraljevu Sutjesku, pod sam kraj 1399. godine. Od bivšeg velikog neprijatelja Stjepan Ostoja nakon svrgavanja 1404. godine postaje ugarski štićenik. Da bi mu pomogao u povratku na bosansko prijestolje Sigismund odlučio, u lipnju 1404. godine, s vojskom provaliti u Bosnu do Bobovca, gdje se čuvala bosanska kruna. Vojska Ivana Morovičkog prošla je dolinom Bosne kroz Posavinu, no, nije nam poznato da li se ona tu zadržavala. Prilikom najnovijeg ugarskog napada uspjeli su Mađžari zauzeti Srebrenik i u njemu smjestiti svoju posadu. Od tada pa narednih nekoliko godina taj grad je

⁴¹ To se može zaključiti na osnovi jedne povelje izdate nakon smrti kralja Dabiše. U povelji se spominje upražnjeno mjesto župana navedene županije. P e t r, *Codex Hungariae*, X/4, 666; Č i r k o v i ć, "O đakovačkom ugovoru", 10, nap. 18.

⁴² Riječ je o povelji kralja Stjepana Ostoje koja je napravljena 1399. godine u Lišnici u Usori. Detaljnijom analizom ubikacije spomenutog mjesta, tragovi nas vode na istoimenu rječicu, pritok Bosne, iznad Usore. Mjesto je po svojoj prilici moglo biti smješteno u blizini današnjeg Maglaja. Više kod: M. V e c g o, *Historijska karta srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, Svjetlost, 1978.

⁴³ Lj. S t o j a n o v i ć, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Beograd-Sr. Karlovci, 1929, 423-424 (dalje: *Povelje i pisma*).

ostao u rukama Madžara. Nije isključeno da su tom prilikom i ovi krajevi pali u ruke ugarskog kralja.

Zajedno s mačvanskim banom Ivanom Morovičkim u Bosnu je došao i svrgnuti kralj Stjepan Ostoja. Vratio se s ugarskom vojskom preko ovih krajeva do Bobovca, gdje mu se već nalazila obitelj i najbliža svita. Vojska Ivana Morovičkog morala je ubrzo napustiti Bosnu, i u povratku je prošla dolinom Bosne kroz Posavinu. Kako je taj pohod ugarske vojske imao samo polovičan uspjeh, odlučio je Sigismund da i naredne 1405. godine organizira pohod na centralnu Bosnu. I tada je put išao dolinom Bosne. Tako je bilo i narednih nekoliko godina, sve do konačnog obračuna s Bosancima kod Dobora 1408. godine.

Ugrožen stalnim ugarskim najezdama, tijekom prve decenije 15. stoljeća, odluči Tvrtko II Tvrtković zajedno s krupnim bosanskim velikašima zatražiti pomoć i zaštitu napuljskog kralja Ladislava. Da bi potvrdio opravdanost svog prava nad posjedima u Usori, uključivši tu i Bos. Posavinu, Tvrtko II 1406. godine šalje poslanstvo na napuljski dvor, da mu tamošnji kralj potvrdi stare međe i granice na sjeveru kakve su bile u vrijeme Kulina bana. Ladislav je to učinio iste godine potvrdivši međe i granice Bosne iz vremena Kulina bana.⁴⁴ Očigledno su posljednjim ratovima Madžari uspjeli zagospodariti dobrim dijelom Usore pa time i Bosanskom Posavinom. Tijekom 1407. Sigismund je spremao novu ofenzivu na Bosnu. U pripremama za novi rat provodi Sigismund i neke novine. Tako je na obali Save, pri ušću Bosne, podigao utvrđenje "Arki", kojem je bila dograđena jedna kula u kojoj je boravio i sam ugarski kralj sredinom kolovoza 1407. godine.⁴⁵ Iz tog utvrđenja krenula je ugarska vojska, predvođena Sigismundom, dolinom Bosne u unutrašnjost.⁴⁶ Ne postigavši željene rezultate Sigismund se brzo vraća u Budim. Na povratku iz srednje Bosne prošao je vojskom kroz Posavinu, no ostaje nepoznato da li je tom prilikom ostavio nekih tragova na stanovništvu ovog kraja. Ugarski kralj se bio nešto razbolio pa je morao ubrzati povlačenje iz Bosne, ali je zato kanio već naredne godine učiniti kraj daljnjoj neizvjesnosti u Bosni.

Pripremajući se za novi pohod obratio se rimskom papi s molbom da mu novčano pomogne, jer kani početi u rat protiv heretika i Turaka, kako je to u pismu isticao. Opsežne pripreme za rat vođene su i na početku 1408. godine. Već u proljeće te godine očekivao se početak rata s Bosancima, s obzirom na to da je Sigismund u travnju 1408. godine boravio u Dakovu, nadomak ovih krajeva. Tamo su bile okončane sve pripreme, ali se ugarski kralj još jednom vratio u Budim, gdje ga je čekala velika vojska sa 60.000 vojnika koja je trebala dolinom Bosne i Vrbasa krenuti u srednju Bosnu. Boraveći u Slavoniji ugarska vojska je poduzimala učestale pljačkaške napade na krajeve Bosanske Posavine. Pod konac svibnja spustio se Sigismund s vojskom do novog utvrđenja Dobora, koji je u međuvremenu bio obnovljen i osposobljen za obranu. Otuda je Sigismund slao poruke svojim vazalima u Ugarsku, Srijem, Slavoniju i Mačvu, da se što bolje

⁴⁴ Čirković, *Istorija Bosne*, 206.

⁴⁵ Isto, 207.

⁴⁶ F. Šižić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegovo doba (1350-1416.)*, Zagreb, 1902, 199 (dalje: *Vojvoda Hrvoje Vukčić*); L. Thallóczy - J. Gelcich, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, 176 (dalje: *Dipl. Rag.*).

pripreme za rat s Bosancima i Turcima.⁴⁷ U Doboru se Sigismund nalazio i tijekom lipnja 1408. godine, ali se pod kraj tog mjeseca vratio u Ugarsku napustivši ga ne zna se iz kojih razloga.⁴⁸ Konačno je sredinom rujna s vojskom od oko 60.000 vojnika, u kojoj je bio veliki broj Poljaka, provalio dolinom Bosne zaustavivši se najprije u Doboru, otkuda se uputio u pravcu Maglaja, gdje je razvio svoje šatore.⁴⁹ Pod sam kraj rujna Sigismund je već bio na povratku prema Doboru. Sa sobom je vodio veliki broj zarobljenika, njih oko 170. Tu je dao posjeći 171 bosanskog velikaša koje je u ratu zarobio; njihova tijela s odsječenim glavama bacao je s doboarske kule u rijeku Bosnu.⁵⁰ Neki povjesničari su skloni tvrdnji da je tom prilikom ugarski kralj uspio zarobiti i samog Tvrtka II Tvrtkovića i povesti ga u Budim u zarobljeništvo, što nema nikakve osnove. Tvrtko II zajedno s najistaknutijim bosanskim velikašima nije pao u ugarsko zarobljeništvo. Štaviše on Bosnom vlada još i naredne, 1409. godine, o čemu svjedoče brojne dubrovačke vijesti.

Dobor i Bosnu Sigismund je napustio tek sredinom listopada 1408. godine, što znači da se njegov boravak u tom gradu produžio nešto duže. Njegov povratak išao je kroz Posavinu u pravcu Dubočca na Savi kod Broda otkuda se 13. i 14. listopada uputio ka Pečuhu, a 8. prosinca je već stigao u Budim.⁵¹ S ugarskim kraljem se nije povukla sva njegova vojska. Jedan dio je ostao u utvrđenom Doboru, odakle su vodili stalne ratove s Bosancima koji su željeli vratiti izgubljene posjede.⁵²

Narednih nekoliko godina ovi krajevi su bili pošteđeni ugarskih provala i pljačke jer su skoro svi istaknutiji Bosanci pogнули glavu pred ugarskim kraljem. Došlo je i do međusobnog mirenja među Bosancima na ugarskom dvoru, gdje se proslavljala pobjeda Mađžara. Tamo je 1412. godine boravio i vojvoda Hrvoje, zakleti neprijatelj ugarskog kralja. Bio je uvrijeđen od strane ugarskog feudalca Pavla Čupora, koji je njegov dubok glas usporedio s volovskim. Tu uvredu Hrvoje će osvetiti nešto kasnije.

Na početku drugog decenija 15. stoljeća Bosnu potresaju novi nemiri. Ugrožen sa svih strana vojvoda Hrvoje se morao obratiti Porti za pomoć. Ona se nije oglušila o njegove pozive i molbe, i u toku novih bosansko-ugarskih sukoba 1414-1415. godine uključila se u njih na strani velikog bosanskog vojvode.

Župa Nenavište je nakon doboarske bitke 1408. godine potpala pod ugarsku vlast i takav status zadržala sve do 1415. godine, kada je konačno bila potisnuta iz Bosne. Sukob vojvode Hrvoja i ugarskog kralja proširio se 1414. godine i na Tursku. Pritiješnjen sa svih strana, od vojvode Sandalja i kralja Ostoje te Ugarske sa sjevera, okreće se Hrvoje Porti. Turke je u Bosnu doveo njegov komornik Mihajlo Kabužić, Dubrovčanin. Turski odredi nadirali su u Bosnu iz tri pravca, od

⁴⁷ F. Š i š i ć, "Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća", *Starine JAZU*, 39, 1938, 307-308.

⁴⁸ I. N a g y - G j. N a g y - D. V ě g h e l y, *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö*, tomus V, Budapest, 553 (dalje: *Codex Zichy*).

⁴⁹ Č i r k o v i ć, *Istorija Bosne*, 210.

⁵⁰ E. W i n d e k e, *Denkwürdigkeit zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds*, Berlin, 1893, 20.

⁵¹ *Codex Zichy*, V, 556, 567, 569.

⁵² *Codex Zichy*, V, 565.

kjih je jedan išao dolinom rijeke Bosne do Dubočca.⁵³ Tako je ovaj kraj bio izložen, osim ugarskim, još i turskim provalama i pljačkanjima. U Ugarskoj se 1415. vrše obilne pripreme za rat protiv Hrvoja i Turaka. Ostrogonski nadbiskup primio je jedno dubrovačko pismo u kojem ga izvješćuju da su Turci u velikom broju provalili u Bosnu i da im je namjera krenuti prema sjeveru i zapadu.⁵⁴ Opasnost od Turaka nagnala je Sigismunda da naloži svojim banovima i prelatima da s vojskom uđu u Usoru i tamo dočekaju Turke.⁵⁵ Početkom lipnja 1415. godine ugarske trupe su prošle dolinom rijeke Bosne kroz Posavinu. Idući u unutrašnjost Bosne došli su do Doboja,⁵⁶ gdje je došlo do krvavog boja, koji se ne baš s pravom naziva dobojska bitka s obzirom na to da je vođena u dolini Lašve, u kojoj su Mađžari bili do nogu potučeni. Ugarski vojskovođa Pavao Čupor, koji je Hrvoju nanio uvredu na budimskom dvoru, prema kazivanju nekih povjesničara, pao je u njegove ruke. Hrvoje je sašio volovsku kožu u koju je stavio njegovo tijelo, i bacio ga u rijeku Bosnu poprativši to riječima: "Ti koji si nekoć u ljudskoj podobi poslužio se bikovljevim glasom, podiči se sada i bikovljevim oblikom."⁵⁷ Teško je povjerovati u istinitost ove priče, kad se zna iz izvora da je Pavao Čupor odveden u tursko zarobljeništvo zajedno s Ivanom Gorjanskim i Ivanom Morovičkim i da je tamo umro.⁵⁸

Poraz Mađžara 1415. godine ostavio je u Bosni, pa samim time i u Bos. Posavini, trajnije posljedice. Jedno duže vremensko razdoblje prestaje ugarski utjecaj a zamjenjuje ga sve više turski. Jedna od trajnih posljedica tog poraza bila je likvidacija Usorske banovine koju su Mađžari utemeljili. Ovi krajevi su ponovno došli u ruke bosanskih kraljeva i kao takvi zadržali se kroz gotovo čitavo 15. pa i početak 16. stoljeća.

Novi ugarski utjecaji u ovim krajevima početi će se osjećati pod konac trećeg decenija 15. stoljeća, kada je barem donekle utihnula opasnost od Turaka a Bosna doživjela novo jačanje centralne vlasti u osobnosti kralja Tvrtka II Tvrtkovića, koji je, po svemu sudeći, gospodario i Usorom, a onda i Bosanskom Posavinom. Tvrtkova ženidba s Dorotejom Gorjanskom, kćeri Ivana Gorjanskog, koji je neko vrijeme nosio titulu usorskog vojvode,⁵⁹ približila je posjede i zemlje rodbinski povezanih kuća Kotromanića i Gorjanskih. Srodstvena povezanost

⁵³ *Dipl. Rag.*, 241.

⁵⁴ *Dipl. Rag.*, 248.

⁵⁵ S. Č i r k o v i ć, "Dve godine bosanske historije (1414-1415)", *Istorijski zbornik*, 3-4, 1953, 29-42, 33. O samoj bitki i njezinu datiranju, koje je nešto izmijenjeno u odnosu na dosadašnje spoznaje, više kod: P. Ž i v k o v i ć, "Bosna u drugoj deceniji XV stoljeća", *Radio Sarajevo - Treći program*, 29, 1980, 65-96; I s t i, "Prvi ugarsko-turski sukobi na tlu Bosne", *Značenja, časopis za društvena pitanja i kulturu*, 3-4, Doboj, 1983, 149-157; I s t i, *Tvrtko II Tvrtković*.

⁵⁶ *Dipl. Rag.*, 250.

⁵⁷ Š i š i ć, *Vojvoda Hrvoje Vukčić*, 235.

⁵⁸ L. T h a l i ó c z y, *Povijest Jajca*, Zagreb, 1916, 32. O samoj bitki i njenom datiranju i određivanju lokacije više kod: P. Ž i v k o v i ć, "Modriča u srednjem vijeku", 66, nap. 103; I s t i, "Prvi ugarsko-turski sukobi na tlu Bosne"; I s t i, "Bosna u drugoj deceniji XV stoljeća"; I s t i, "Iz historije srednjovjekovne Bosne", II, *Značenja, časopis za društvena pitanja i kulturu*, 12, Doboj, 1986, 53-68.

⁵⁹ Š i š i ć, *Vojvoda Hrvoje Vukčić*, 223.

dvojice neposrednih susjeda Gorjanskih i kralja Tvrtka II donijela je mirnija i sigurnija vremena stanovništvu na ušću Bosne u Savu s njene lijeve i desne strane.

Intervencija Turaka za vrijeme konavoskog rata 1430-1433. godine pružala je nove mogućnosti ugarskog uplitanja u unutrašnje stvari bosanske države. Ugroženost Tvrtka II turskim prisustvom i prisustvom protukralja Radivoja Ostojića obvezivala je ugarskog kralja na pružanje pomoći štićeniku u Bosni. Prodori ugarske vojske tijekom četvrtog decenija 15. stoljeća odvijali su se dolinom rijeke Bosne i Vrbasa. Strateški put dolinom Bosne nije davao mira tamošnjem stanovništvu koje je osjetilo svaki nalet bilo ugarske ili turske vojske. U namjeri da organizira dobru obranu južnih granica svoje zemlje, odlučio ugarski kralj podići brojna utvrđenja u dolini rijeke Save i južno od nje. Na tom planu poduzeo je niz konkretnih mjera u periodu od 1432. do 1435. godine. U najnoviji sistem Sigismundovih vojnih reformi spada i princip skupljanja vojske na tri načina: kraljevska, banderije i županijska vojska. U takav sustav regrutiranja ugarske vojske ulazila je i Bosanska Posavina. Središte županijske obrane bila je Usora.⁶⁰ Taj čin obrane davao je mogućnost pojedinim okruzima i županijama da se sami organiziraju za obranu od napada Turaka, a u slučaju opće opasnosti mogla se provesti brza mobilizacija. U nastojanju da što bolje osigura južne granice, Sigismund je poduzeo i druge mjere, od kojih je jedna - pozajmljivanje novca za vojne potrebe.

Sigismundu se ukazala dobra prilika za intervenciju u Bosni nakon smrti vojvode Sandalja 1435. godine. Ugroženom Tvrtku II trebalo je pružiti pomoć, pa u tu svrhu ugarski kralj u Bosnu šalje vojsku predvođenu Matkom Talovcem. Nije nam poznato kako se završila ta ugarska vojna misija, ali se zna, da je ona morala brzo napustiti Bosnu. Zajedno s njom Bosnu je napustio i kralj Tvrtko II Tvrtković, bježeći u Budim, gdje je potražio sklonište ispred Turaka i protukralja Radivoja. Pod kakvim okolnostima je to uradio i kojim putem se on povukao, ostaje da se nagađa. Nije isključeno da je to bilo dolinom Bosne kroz Posavinu, kuda se najčešće kretala i ugarska vojska nadirući u Bosnu. Ovaj neuspjeh ugarske vojske dao je poticaj Turcima da se sve učestalije počnu zalijetati i do samih ugarskih granica na obalama rijeke Save, sredinom četvrtog decenija 15. stoljeća, i do same Bosanske Posavine.

Što je bilo s Bos. Posavinom zadnjih godina Tvrtkove vladavine, možemo samo nagađati. Čini se ipak da će biti najbliža istini činjenica da su to i dalje kraljevski posjedi kojima on neposredno raspolaže. Donekle nam to posvjedočuje i jedna povelja kralja Stjepana Tomaša iz 1446. godine, u kojoj se on titulira kao kralj Bosne, Srbija, zapadnim stranama, Primorju humskoj zemlji, Usori i Soli.⁶¹ Spomenuti kralj boravi u ovom kraju u toku 1449. godine, i to u Doboru gdje se sastao s mačvanskim banom Ivanom Morovićkim, i s njim pritom sklopio sporazum po kome se bosanski kralj obavezuje da ugarskoj kruni i njezinu gubernatoru Ivanu Hunjadiju neće pričinjavati nikakve štete i da neće prizivati

⁶⁰ P. R o k a y, "Posljednje godine balkanske politike kralja Žigmunda (1435-1437)", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 12/1, 1969, 89-109, 89.

⁶¹ Š u r m i n, *Acta Croatica*, I, 165.

Turke u pomoć protiv Ugarske. U slučaju da Turci provale u Bosnu, izvijestit će o tome gubernatora, ukoliko im se ne mogne oduprijeti sam.⁶²

Boravak kralja Stjepana Tomaša u ovom kraju, kako izgleda, potrajao je nešto duže. Tamo se on nalazi i u proljeće naredne (1450) godine i otuda kreće na Srebrenicu, koju je uspio preoteti od srpskog despota Durđa Brankovića. Zbog gubitka Srebrenice despot je morao pozvati Turke u pomoć, koji u nešto većem broju provališe u Usoru. Nije nam poznato da li su oni tom prilikom ugrožavali i ove krajeve. Ako već nisu tada, onda su zasigurno prisutni u ovom kraju na početku veljače 1457. godine, kada na obalama rijeke Save s bosanske strane prave lađe spremajući se za rat protiv Mađžara, od kojih su doživjeli nešto ranije poraz kod Beograda. U ove krajeve je pristigao 1457. godine neki subaša sa 8.000 vojnika da ubrza spomenute radove i sačuva velik broj majstora koji su radili za Portu.⁶³ Nisu se oni dugo tamo zadržali. Stjepan Tomaš je ponovno vratio te zemlje. O njegovoj prisutnosti u ovom kraju svjedoči i jedno izvješće papina legata koji je pohodio bosanskog kralja u Doboru. Zajedno s tim legatom u Dobor je stigao i mletački poklisar, koji iz ovog utvrđenoga grada piše svojoj vladi u Veneciju. U pismu se između ostaloga kaže: "...Posjetio sam rečenog gospodina kralja...koji mi je rekao...da Turčin smatra ovo kraljevstvo glavnim vratima kršćanstva, koji su, može se reći, njegovi stupovi, jer dva od njih su posred ovog kraljevstva, a od drugih dvaju jedan je ključ Ugarske, a drugi Dalmacije i Primorja."⁶⁴

Dokle se Tomaš zadržao u ovom kraju, nije nam poznato, no svakako to nije moglo biti dalje od sredine 1459. godine, kada se sklonio u Jajce zbog učestalih turskih prodora. U proljeće 1460. Turci su uspjeli zauzeti gotovo čitavu Usoru zajedno sa Srebrenicom. Nije isključeno da je neko vrijeme i ovaj kraj dospio u ruke Turaka. Porta je natjerala bosanskog kralja Stjepana Tomaša da im izda povelju o slobodi prolaza preko njegovih zemalja, kako bi lakše mogli provaljivati u Slavoniju dolinom rijeke Bosne, što je ovaj i učinio.⁶⁵

Promjenom na bosanskom prijestolju, do koje je došlo 1461. godine postavljanjem Stjepana Tomaševića za bosanskog kralja, došlo je i do promjene vlasništva nad ovim krajevima. Novi bosanski kralj je ove krajeve podario svom stricu Radivoju Ostojiću. Povelja, koju je kralj izdao za Radivoja Ostojića, predviđa uvođenje u posjed ovog bosanskog samozvanog kralja u Usori, kraju oko Tešnja, u zemlje oko Jajca i grad Gračac sa svim selima i zaseocima. Njegovo gospodarenje u ovom kraju nije potrajalo dugo: do smaknuća 1463. godine. Što je iza toga bilo s ovim posjedom, ne zna se, a samo pretpostavljamo da je on dospio pod ugarsku vlast i tamošnjeg kralja Matijaša Korvina.

Kada su Turci 1463. godine krenuli na definitivno osvajanje Bosne, jedan dio te vojske uputio se s istočnih granica zemlje ka sjeverozapadu. Taj dio je prohujao kao vihor i kroz Bos. Posavinu ostavljajući pustoš. Nisu se tu zadržali jer

⁶² *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463*, I, Sarajevo, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1942, 518 (dalje: *Povijest BiH*).

⁶³ V. M u k u Ź e v, *Monumenta historica slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta*, I, Beograd, 1882, 216.

⁶⁴ Ž i v k o v i ć, "Modriča u srednjem vijeku", 70.

⁶⁵ *Povijest BiH*, 551.

su pošli u potjeru za kraljem Stjepanom Tomaševićem i njegovim stricem Radivojem Ostojićem. U tom kraju Radivoj, kako nam se čini, nije nikako ni boravio. Turci su uspjeli zauzeti gotovo cijelu Bosnu i zadržati je pod svojom vlašću do druge polovine 1464. godine. Po svemu sudeći i ovi krajevi su nakon pada Bosne 1463. godine dospjeli pod tursku vlast, ali samo na kratko jer je Turke ugarski kralj Matijaš Korvin uspio potisnuti iz ovih krajeva, vrativši Jajce i Srebrenicu pod ugarsku vlast. Neko vrijeme ovi krajevi su ulazili u domenu vlasti Nikole Iločkog, kojeg je Matijaš Korvin postavio za bosanskog kralja. Za vrijeme njegova šestogodišnjeg kraljevanja ovi krajevi su bili oslobođeni od turske prevlasti, ali se ne zna tko im je stvarni gospodar.

Period turske prevlasti

I nakon pada Bosne pod Turke Bos. Posavina, slobodno se može reći, nije dijelila sudbinu zemlje. Nakon što je umro Nikola Iločki ugarski kralj Matijaš Korvin pokušao je osigurati Srebreničku banovinu svome sinu Ivanišu Korvinu, no, čini se, u tome nije imao sreće. Pod sam kraj 15. stoljeća u Bos. Posavini gospodare Berislavići koji će sačuvati samostalnost i neokrnjenost svojih posjeda do sredine četvrtog decenija 16. stoljeća. Po svoj prilici Berislavići su baštinili ove krajeve kroz titulu koju su nosili a koja se odnosila na banove Jajačke i Srebreničke banovine. Tu titulu su obnašali Ivaniš i Franjo Berislavić. Članovi ove obitelji su posjede držali na lijevoj obali rijeke Save u Slavoniji, točnije u Požeškoj županiji. Uz imena članova ove familije stoji i titula "comes perpetuus de Dobar".⁶⁶

Berislavići su ove krajeve držali još nepuna četiri decenija 16. stoljeća nakon što je i dobar dio Ugarske pao pod tursku vlast, poslije mohačke bitke 1526. godine. Još na početku 16. stoljeća, kada su Turci s Ugrima sklopili mir na sedam godina, ostale su postojati Jajačka i Srebrenička banovina. U sklopu ove druge je Usora zajedno s Bosanskom Posavinom. Po isteku primirja 1512. godine, kada je Feriz-beg osvojio Srebreničku banovinu, priključio ju je zvorničkom sandžaku. Još ni tada krajevi lijeve i dijelom desne obale rijeke Bosne nisu pali pod tursku vlast, već su ostali svojina Berislavića. Oni su tražili pomoć ugarskog kralja kako bi se mogli oduprijeti turskim napadima. Bilo je i zahtjeva od strane Berislavića da mu ugarski dvor preputi upravu nad Doborom jer je on u stanju osigurati daljnju obranu od Turaka.⁶⁷ Od Ugarske se nije mogla dobiti pomoć jer je i ona sama imala velikih problema kod obrane od turskih napada. Morao se Stjepan Berislavić i dalje sam opirati turskim provalama koje su postale učestalije za vrijeme vladavine Sulejmana II Zakonodavca 1520-1566. godine, koji je na koncu dokrajčio samostalnost ovog područja.

Doborski kraj je uspio nadživjeti i mohačku bitku 1526. godine, u kojoj su se naročito istakle vojne trupe iz Bosne koje je predvodio Husrev-beg. Padom Ugarske, a potom i Jajačke banovine 1527. godine, konačno je bio slomljen

⁶⁶ Č o r o v i ć, "Ban Borić", 61.

⁶⁷ T h a l l ó c z y, *Studien*, 131-132; 446.

obrambeni sustav koji je predstavljao branu za daljnja nadiranja Turaka na sjever. Stjepan Berislavić, koji je od oca Ivaniša naslijedio titulu srpskog despota,⁶⁸ uz držanje titule bana Jajačke banovine, uspio se još čitavih deset godina nakon propasti Ugarske održati u ovim posjedima, zahvaljujući prije svega čestim kolebanjima i promjenama političke orijentacije od Austrije do Porte.

Odmah po okončanju mohačke bitke Stjepan Berislavić podržava ugarskog pretendenta Janoša Zapolju, kojeg je ugarski sabor izabrao na mjesto poginulog Ludovika II a protiv Habsburgovca Ferdinanda, čime je zadobio naklonost Porte. Kratko je to potrajalo, jer već 1527. godine uočljivo je njegovo podržavanje Ferdinanda I, za kojeg je po Slavoniji počeo osvajati gradove koje su Turci već bili zauzeli. I kod Ferdinanda je postavio sličan zahtjev za ustupanje Dobora u trajno vlasništvo, kao što je to ranije molio ugarski sabor. Ubrzo je promijenio mišljenje pa ga je, u nemogućnosti da ga sam brani, ponudio ugarskom saboru zajedno s još nekim utvrđenjima u Bosni koje su Berislavići držali.⁶⁹ Kad je konačno izgubio posjede u Slavoniji i Srijemu, preostalo mu je još to malo posjeda u Bosni na lijevoj obali rijeke, u doberskom kraju. Uzaludna su bila njegova jadikovanja na bečkom dvoru. Naposljetku kad je napustio posjede u Baču i povukao se u Bosnu, austrijski car ga je optužio za izdaju, što se ubrzo i potrdilo vezivanjem za turskog sultana. Osumnjičenog za izdaju uspjeli su ga zarobiti i odvesti u Budim a potom u Ostrogon, no, otuda je uspio pobjeći i skloniti se u zemlju kojom su Turci gospodarili. U jesen 1529. godine on je otvoreno počeo priznavati sultanovu vrhovnu vlast podčinivši mu se, zbog čega je bio bogato nagrađen. Sultan mu je potvrdio sve posjede koje je imao ranije, a među njima i teritorij lijeve obale rijeke Bosne od Dobora do Broda. Budući da je bio turski poslušnik, dao je mogućnost turskim vojnim snagama da kroz njegove zemlje lakše prodiru u Slavoniju. I sam Stjepan Berislavić pomaže Husrev-begu u tim osvajanjima po Slavoniji, računajući da time proširuje i svoje posjede. Kad se na kraju uvjerio da Husrev-beg nema namjere njemu ustupiti ni pedalj osvojene zemlje u Slavoniji, pokolebao se i počeo šurovati s austrijskim carem Ferdinandom I. Sve se to doznalo na Porti pa je moralo doći do otvorenog sukoba na relaciji Husrev-beg - Berislavić. Konačno je došlo vrijeme da se zauzmu i preostali neosvojeni dijelovi u Bosni. Na početku 1535. godine došlo je do rata između Berislavića i Husrev-bega, u kome je smrt našao Stjepan Berislavić. U ratu je na strani Turaka sudjelovalo između 30 i 40 tisuća vojnika, pa tako brojnoj i moćnoj sili despot Stjepan se nije mogao oduprijeti. Turska vojska je uspjela zauzeti desetak utvrda, među kojima i Dobor, s kojim su pali i zadnji ostaci Jajačke banovine.⁷⁰ Tako se i Bos. Posavina našla pod turskom vlašću. Otpočelo se s administrativnim reformama osvojenih zemalja. Rijeka Bosna ostat će i dalje prirodna granica administrativnih jedinica turske

⁶⁸ R. Samardžić, *Sulejman i Rokselana*, Beograd, 1976, 56; B. Zlatar, "Na periferiji Osmanskog Carstva", *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Modriča, 1986, 73-107, 74 (dalje: "Na periferiji Osmanskog Carstva").

⁶⁹ M. S. Filipović, *Modriča nekad i sad*, Naučno društvo NR BiH, Posebna izdanja, knj. I, Sarajevo, 1959, 34 (dalje: *Modriča nekad i sad*).

⁷⁰ Thallóczy, *Studien*, 134; B. Đurđev - M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII stoljeća)*, Izabrani spisi, Zagreb, 1962, 38-39.

vlasti. Dok je Modriča ušla u sastav nahije Nenavište, kraj lijeve obale je bio u sastavu doberske nahije.

Padom utvrde Kobaš 1535. godine postaje on sjedište kadiluka i nahije, a njemu će poslije 1536. godine pripasti i doberska nahija. Tom kadiluku bila je pripojena cijela oblast bivše Jajačke banovine pa onda i krajevi Bos. Posavine. Prvi spomen doberske nahije u sastavu kobaškog kadiluka datira iz 1540. godine, kada je i nastao prvi popis nahija u tom kadiluku.⁷¹ Neki povjesničari stoje na stajalištu da je doberska nahija najprije bila pripojena brodskom kadiluku (Zenica), što se ne bi moglo prihvatiti. Sumnju je otklonio Adem Handžić u svom radu "Postanak i razvitak Dervente u XVI. stoljeću".⁷² Padom Dobora u ruke Turaka od njega je najprije stvorena vojna krajina a onda, kako smo već naveli, od 1540. godine utemeljenjem kobaškog kadiluka bila je ona njemu pripojena.

Nakon što je 1536. godine pao Dobor smještena je u nj turska posada, koju je činilo 40 čuvara dovedenih pretežno iz Srbije, iz šabačke nahije. Dobor su, kao uostalom i druge tvrđave, čuvali graničarski i tvrđavski odredi zvani ulufedžije. Nisu oni bili popisivani u spahijske deftere već su imali svoje zasebne popise.⁷³ Među ulufedžijama u popisu se spominje izvjesni Muhjudin, sin Iljasa, koji je u Dobor došao zajedno s drugim ulufedžijama, i tu se zadržao do smrti, za razliku od drugih koji su napuštali utvrd u različitim vremenskim periodima. Spomenuti Muhjudin je bio veliki uzgajatelj pčela u doberskoj nahiji. Nije isključeno, kako to Hamdija Kreševljaković pretpostavlja, da je to radio za Husrev-bega, koji je samo u prvoj polovici 1537. godine uvakufio preko 150 košnica pčela samo u Doboru.⁷⁴ Muhjudin je zbog velikih zasluga kasnije postao i dizdar Dobora i na tom položaju se zadržao do 1587. godine. Dizdarska služba je prešla u nasljedstvo njegovu sinu Jusuf-agi koji opslužuje tu funkciju pune 23 godine. Kreševljaković za njega kaže da je umro u dubokoj starosti od 80 godina (umro je 1610), a po dolasku u Dobor zajedno s ocem Muhjudinom imao je svega sedam godina.⁷⁵ Status vojne krajine koji je Dobor imao bio je kratkotrajan. Ulaskom u sastav kobaškog kadiluka u Dobor dolaze stalne mustahfize-timarlije, po svemu sudeći zbog daljnjih turskih osvajanja na sjeveru, u Slavoniji. Timari mustahfiza nisu odmah mogli biti u samoj doberskoj nahiji, kako je inače bilo praksa u Turskoj Carevini, zbog, prije svega, nestabiliziranih demografskih pa i gospodarskih prilika. Stanovništvo ovog kraja je bježalo pred turskom vojskom i utočište nalazilo u Austrijskoj Carevini. Zbog svega toga ovi krajevi su ostali pusti, bez katoličkog pučanstva. Trebalo je provesti određene upravne i sudske reforme i pridobiti to prvotno katoličko pučanstvo da se vrati u ove krajeve; u prvotnom će se naseliti tursko pučanstvo iz drugih krajeva.

⁷¹ A. H a n d ž i ć, "Postanak i razvitak Dervente u XVI. stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, X/2, 1974, 111-133, 112 (dalje: "Postanak Dervente").

⁷² H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 111-133.

⁷³ A. H a n d ž i ć, "Prilog istoriji starih gradova u bosanskoj i slavonskoj krajini pred kraj XVI. vijeka", *Godišnjak Društva istoričara BiH*, 13, 1962, 321-339.

⁷⁴ H. K r e š e v l j a k o v i ć, "Stari bosanski gradovi", *Naše starine*, 1, Sarajevo, 1913, 7-47, 21 (dalje: "Stari bosanski gradovi").

⁷⁵ K r e š e v l j a k o v i ć, "Stari bosanski gradovi", 21; Z l a t a r, "Na periferiji Osmanskog Carstva", 76.

Velike etničke promjene uslijedile su nakon uspostave turske vlasti u ovim krajevima, o čemu svjedoče brojna opustjela zemljišta - mezre u nahiji Dobor i Nenavište, ranije inače naseljena kršćanskim stanovništvom.

Za vrijeme turskih osvajanja nahija Nenavište je ostala, reklo bi se, ničija zemlja. Spominje se da je još 1533. godine ova nahija, kao i susjedni kraj na lijevoj obali rijeke Bosne, opustjela. U tom kraju se 1533. godine spominju samo četiri slabo naseljena mjesta: Gračac (Gradačac), Bihća Glavica, Koprivna i Modriča, s jedva 49 poreskih obveznika i 10 mudžereda (neženja). U Gračacu je bilo 11 muslimanskih i šest kršćanskih kuća s 2 mudžereda, u Modriči 2 muslimanske i 14 kršćanskih kuća s 4 mudžereda.⁷⁶ Među nenaseljenim mjestima te (1533) godine spominje se čak 13 u nenaviškoj nahiji. Slična situacija je bila i u doborskom kraju s lijeve strane rijeke Bosne. Tamo je, izuzevši Dobor u koji je smještena turska straža, sve drugo bilo nenaseljeno.

Opustjele krajeve trebalo je što više naselit, pa su turske vlasti pokušale dovesti hrišćane Vlahe u ove krajeve uz muslimansko stanovništvo koje ima važnu strategijsku obrambenu ulogu u zaštiti zaleđa turskih osvajanja na sjeveru. Stanje u samom Doboru najbolje nam je predočeno u popisu iz 1540-42. godine. U njemu se spominje popis posade Dobra sa svim rimarima. Ističe se da je Dobor tada imao 20 mustahfiza (timarlija), čija novčana vrijednost timara je iznosila 31.415 akči.⁷⁷ Sela tih timara nisu se nalazila u ovom kraju, već mnogo južnije, u brodskoj nahiji na području današnje Zenice, što dovoljno govori da je tih godina ovaj kraj potpuno opustio. Dizdar Alija imao je timar čija je vrijednost iznosila 4.602 akče, a njegov ćehaja Hubjar imao je timar od 1.600 akči. Ostalih 18 mustahfiza imali su timar od po 1.400 akči.⁷⁸

Novoformirana doborska nahija je zahvaćala područje zapadno od Dobra, prostirući se na predjelu trokuta: Doboj - Bos. Šamac - Dubočac na Savi. Međe su mu bile rijeka Bosna od Doboja pa do ušća u Savu, zatim Savom uzvodno od Pruda do Dubočca, te zaobljena linija Doboj - Dubočac zahvaćajući područje današnjeg derventskog kraja. Sve do 1552. godine čitavo to područje zadržalo je status vojne krajine, sa utemeljena dva sandžaka: požeški i čazmanski. Oko 1552. godine ovo područje je prvi put ušlo u spahijski popis, koji se, na žalost, nije sačuvao. Pravi uvid teritorijalne rasprostranjenosti doborske nahije imamo iz popisa koji datira iz 1570. godine. Popis nam daje i podatke o strukturi stanovništva po pojedinim naseljima, kao i gospodarske prilike ovog kraja druge polovice 16. stoljeća. U njemu se navode i raniji popisi koji se, eto, nisu sačuvali ali za njih ipak znamo.

Iz popisa od 1570. godine koji se odnosi na doborsku nahiju saznajemo da je ona imala oko 20 naseljenih mjesta sa 10 čifluka i četiri mezre (selišta). Od čifluka i mezri kasnije će se razviti nekoliko novih sela.⁷⁹ Među spomenutih 20 naselja ubrajaju se i neke mahale (zaseoci), s tri naseljene mezre i jedan čifluk s ubilježenim nastanjenim stanovništvom koje u njima boravi za stalno. Spomenut ćemo poimenično ta naselja, te se na taj način uvjeriti kako je na lijevoj obali

⁷⁶ H a n d ž i ć, *Tuzla*, 138.

⁷⁷ Sumarni defter bosanskog sandžaka iz 1540-1542, fol. 113, *Tapy defter*, br. 201.

⁷⁸ *Tapy defter*, br. 415 (1570), fol. 249-256.

⁷⁹ H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 113.

rijeke Bosne bilo malo takvih, što upućuje na zaključak da je Bos. Posavina bila uglavnom nenaseljena ili, blaže rečeno, slabo nastanjena. Prije svih tu valja spomenuti naselja kakva su: Foča, Kotorsko, Sivčanica (današnje: Velika i Mala Sočanica), Lupljanica (i danas postoje Gornja i Donja Lupljanica), Detlak (današnji Gornji i Donji Detlak), Crnač (po svoj prilici radi se o današnjem selu Crnač), Rabtaj-mezra (nije isključeno da se radi o današnjem selu Rapčani), Podnovlje (današnje Podnovlje), Novosel, Lešnica (mahala današnjeg Podnovlja), Bukovica (današnja Velika i Mala Bukovica), Komarovac (moguće je da se radi o današnjem selu Komarica), Gornja Ginojnica (riječ je o današnjoj Gnojnici), Jakeš, Ljubivča, Bukovica (u njoj su bile svega tri kuće), Pridol ovasi te Gornja i Donja Ukrina.⁸⁰ Kako se iz popisa može vidjeti, u užem dijelu Bos. Posavine naseljeno je, uz rijeku Bosnu, samo jedno naselje, i to Jakeš; sva ostala su locirana na prostoru današnjih općina Doboju, Derventa, Bosanski Brod. Jedan od razloga slabe naseljenosti je i status doberske nahije, koja je tijekom čitava 16. stoljeća, pa i kasnije, zadržala graničarski karakter. Jasno je da kao takva nije mogla biti pogodna za nastanjivanje kršćanskog pučanstva u koje Turci nisu imali baš neko veliko povjerenje sve dok su trajala turska osvajanja na sjeveru i sjeverozapadu. Tek prestankom tih osvajanja započela je koncentracija muslimanskog, pa i kršćanskog, življa u Bosanskoj Posavini. Najprije će to biti muslimansko pučanstvo koje se povlačilo sa sjevera u pravcu juga preko Save. Za njima je išlo i pučanstvo hrišćanske vjeroispovjesti te katolici Hrvati koji se nastanjuju uz samu obalu rijeke Save s jedne i druge njene strane, napose tijekom 17. i 18. stoljeća.

Povlačenjem katoličkog pučanstva turske su vlasti počele naseljavati Vlahostočare pravoslavne vjere, i to kao graničare čija je služba u tim područjima bila vezana za granicu. Vrela, nažalost, ništa ne kažu koji feudalcu su bili vlasnici zemlje u ovom kraju. Ako se ima na umu da je tu vlaško stanovništvo, nije isključeno da je zemljište pripadalo carskom ili sandžakbegovskom hasu. Tu su bili naseljenici bosanskog sandžkbega. Od spomenutih 20 naselja u popisu iz 1570. godine njih 18 su filurdžije, dok su preostala dva nastanjivali rajinsko stanovništvo to jest zemljioradničko. Stanovništvo Jakeša, kao uostalom i Dobra te drugih 16 naselja, bilo je organizirano knežinski, a to znači da je bilo podijeljeno po džematima, naseljeni oko važnih putnih pravaca i oko samog Dobra. Kršćansko i hrišćansko stanovništvo doberske nahije tijekom 16. i 17. stoljeća bilo je zahvaćeno islamizacijom, o čemu svjedoče brojni primjeri naselja Sivčanice, Foče, Bukovice, Jakeša, Kotorskog, Podnovlja i drugih.

Etničke i gospodarske promjene doberske nahije uočljive su već iz popisa iz 1570. godine. Rijetko su u popisu zabilježene baštinske zemlje, ali se zato spominju stalni nastanjenici pojedinih naselja. Slučaj je to sa čiflukom Turhana, sina Ibrahima, čuvara grada Dobra koji ima baštinu u Ljubivči, dakle zemlju izvan vlaških zemina (kršćanskih i hrišćanskih obitelji).⁸¹ U spomenutom čifluku se ističe da je hrišćanska i kršćanska raja došla iz Hercegovine iz tamošnjeg

⁸⁰ H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 114.

⁸¹ Od spomenute četiri kuće muslimana, sve su vlasništvo mudžereda (neoženjenih), a poimenično su navedene i kuće hrišćanskih obitelji: Vujica, sin izvjesnog Vukića, te Milutin, Miladin, sin Radovanov, Selak, sin Radice i izvjesni Luka. H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 116.

sandžaka i naselila čifluk. Naseljenici još uvijek nisu baštinici nikakve zemlje nego je ona vlasništvo spomenutog Turhana, čuvara Dobora. Vrijednost ubranih poreza sa tog čifluka iznosila je 302 akče godišnje.⁸²

Doborska nahija dobija važnu prometnu ulogu u drugoj polovici 16. stoljeća, kada brojni karavani s juga, idući na sjever u Slavoniju i dalje u Ugarsku, prolaze kroz doborsku nahiju. Nisu bile rijetke ni pljačke nad trgovinskim karavanama u tom kraju. Da bi se koliko toliko stvorila sigurnost u putovanju, stvarana su naselja pored prometnica, pa su tako neka stvorena i u doborskoj nahiji a ojačala su i postojeća: Dobor, Jakeš i Pećnik u Posavini. O učestalim pljačkama govori i popis iz 1570. godine. Jedan carski povjerenik, popisivač bosanskog sandžaka napisao je pored ostalog i ovo: "Veliki derbend sela Gornje Ukriine, pripada Doboru. Spomenuto selo nalazi se na javnom putu koji ide od grada Tešnja prema Požegi i ono je leglo nereda i izdajničko mjesto. Od putnika i prolaznika neki su bili ubijeni, a roba im je opljačkana. Budući da se ti neredi stalno ponavljaju poslata je predstavka Porti da se odredi 30 domaćinstava koje će paziti i čuvati spomenuti derbend, s tim da od svake kuće umjesto ušrova i resumova daju spahiji po 100 akči. Budući da je tako bilo naređeno i tako zavedeno u ranijem popisu, to je na isti način ubilježeno kao derbend i u novom defteru."⁸³ U popisu je poimenično navedeno trideset kuća s navedenom obvezom.⁸⁴ Izvršen je popis i muslimanskog džemata od 38 domaćinstava, i za njih je podignuta džamija. Bio je to džemat zabilježen kao Džamijska mahala. U njoj je svakako bilo i obrtnika, no, oni u popisu nisu navedeni.

Utemeljitelj prve džamije u Derventi bio je mještanan grada Dobora Ali-aga, dizdar ovog grada. I njegov otac Mustafa-aga opsluživao je tu funkciju dizdara u Doboru. Imao je trojicu sinova - Aliju, Kurda i Jusufa, od kojih su posljednja dvojica imali čifluke dok je Ali-aga, kako smo već rekli, bio doborski dizdar. Ali-aga je naslijedio oca na mjestu dizdara i imao je obvezu da služi kao čuvar tvrđave u Doboru, da bi tim zaslugama postao aga mustahfiza. Njegova braća su čifluke posjedovali u doborskoj nahiji pa se pretpostavlja da su kao i brat Ali-aga bili čuvari ove tvrđave i članovi posade doborskog grada. I Ali-agin brat Kurd imao je trojicu sinova: Aliju, Hasana i Husrefa, koji naslijediše očev čifluk koji se nalazio u Kotorskom. Ali-aga sa svojim posjedima, pak, bio je lociran na današnjem naselju Jakeš u podnožju samog Dobora i planine Vučjak. Njegov čifluk naslijedili su sinovi Sinan i Alija, koji se spominju među živima i 1600. godine, no ništa se ne kaže da li je neki od njih naslijedio oca na položaju doborskog dizdara.⁸⁵

Povijest Posavine s kraja 17. stoljeća malo nam je poznata i vjerujemo da bi ostala skoro potpuno nepoznata da nije jednog sačuvanog spjeva koji je na početku tog stoljeća napisao Aga-dede, sin Jusuf-age a unuk nama dobro poznatog Muhjudina, pouzdanog carskog službenika koji je službovao u Doboru tijekom 16. stoljeća. Spjev spomenutog Aga-dede daje nam podatke za Odžak, Jakeš, Dobor i Modriču u prva dva decenija 16. stoljeća. Kroz pričanje o sebi i svom podrijetlu

⁸² H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 116.

⁸³ *Tapy defter*, br. 415, fol. 255.

⁸⁴ Popis njihov dat je u radu: H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 118, nap. 30.

⁸⁵ H a n d ž i ć, "Postanak Dervente", 122.

ovaj kroničar donosi i nekoliko zanimljivih podataka za prošlost Posavine.⁸⁶ Nažalost ostalo je nepoznato ime tog kroničara i pisca. Aga mu je samo vojnička titula koju je opsluživao boraveći u ovom kraju, pa se stoga u spisu ponekad naziva i Aga-dede Doborski.

Aga-dede, kako to ističe H. Šabanović, mogao je biti hrvatskog podrijetla, iako se hvalio da je turskog.⁸⁷ Bio je samouk. Čitao je *Kur'an* i kao učen čovjek postao je učitelj i prosvjetitelj onog vremena. Pripadao je redu derviša Ummi-Sinan-tarikatu, u kome je postao član reda "časnih erena" (časnih ljudi u derviškom redu), baveći se mistikom i njenim spoznajama.⁸⁸

Taj učeni čovjek postao je dizdar-aga nastavljajući tako tradiciju svojih predaka. Na to mjesto ga je postavio bosanski paša Ibrahim-han po nagovoru defter-eminu Kasim-efendije, koji je bio vrlo utjecajan i bogat čovjek. Službovao je kao dizdar u Doboru godinu i pol, a onda se posvetio dužnosti imama i hatiba u Jakešu, gdje je podigao džamiju kao zadužbinu za dušu svog oca Jusuf-age.⁸⁹ U Jakešu je proveo sedam godina na položaju imama i hatiba. U tom vremenu je uspio na mjesto stare i trošne džamije u Jakešu, udobrovoljivši Osman-efendiju, Modričanina, da napravi novu u kojoj je postao pomoćnik džamije. U toj istoj džamiji je službovao i njegov sin. Budući da je bio umiješan u neke nečiste radnje i spletke, bio je premješten iz Jakeša u Modriču, gdje obavlja službu imama u džamiji Osman-efendije.

Iz njegovih spisa (spjeva) saznajemo nešto više o upravi Doborom i Modričom, o podmitljivosti carskih službenika, te o vjerskim prilikama u ovom kraju. U spjevu on spominje, pored ostaloga, i učestale hajdučije u Posavini. Prilikom jednog takvog napada na dvor Kasim-efendije i njegova sina Ahmed-bega, dvor je bio zapaljen. U požaru je stradalo, prema pričanju Aga-dede, i osamdesetak knjiga koje je ovaj učeni beg posjedovao. Kulturna tradicija islamske kulture u ovom kraju osvjedočena je još jednim podatkom Aga-dede. Učeni Odžaćanin Miralem Ibrahim-beg poklonio je Aga-dede staru knjigu pisanu perzijskim jezikom koju je on izbavio iz pljesniva stanja, sačuvao i čak dopunio.⁹⁰ Hajdučija je u posljednjim decenijama 16. stoljeća bila česta pojava u čitavu Carstvu, pa zato nije čudo da je nalazimo i u ovome kraju. Pojavila se ona kao posljedica opiranja carskih velikodostojnika sultanovu autoritetu, zbog čega dolazi do maltretiranja i pljačke kršćanskog, hrišćanskog pa i muslimanskog stanovništva, onog podložničkog sloja. Hajdučija je nastala kao rezultat zavođenja teških poreza, nameta, korupcije i opće nesigurnosti. Sve te pojave uvjetovat će i prve bune većih razmjera uz sudjelovanje domaće raje.

⁸⁶ B. L e t i ć, "Jedan bosanski spev iz XVII. veka o smrti sultana Osmana II", *Pregled, časopis za kulturu i društvena pitanja*, 7-8, Sarajevo, 1973, 963.

⁸⁷ H. Š a b a n o v i ć, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973, 222-223.

⁸⁸ Z l a t a r, "Na periferiji Osmanskog Carstva", 80.

⁸⁹ O njemu više kod: A. S o k o l o v i ć, "Pjesnik Aga-dede iz Dobor-grada o svom zavičaju i pogibiji Osmana II", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 1, Sarajevo, 1972, 5-23.

⁹⁰ B. B e n i ć, *Ljetopis suiješskog samostana*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1979, 110.

Austro-turski ratovi tijekom 17. i 18. stoljeća

Prestanak turskih osvajanja i porazi kod Beča 1683. godine natjerali su Osmansko Carstvo na povlačenje i defenzivu. Nastojalo je ono pod svaku cijenu zadržati osvojene teritorije ali je to bilo vrlo teško, pored ostalog i zbog učestalih nemira u zaleđu. Težak položaj kršćanskog i hrišćanskog stanovništva pod turskom vlašću natjerao je jedan dio kršćana iz Posavine da potraže sklonište u krajevima pod austrijskom vlašću. Stanovništvo katoličke vjere iz ovog kraja tijekom 17. stoljeća najčešće je sklonište tražilo preko Save u slavonskim naseljima: Kapanici, Kobašu, Babinoj Gredi, Sikirevcima, Brodskom posavlju i drugim susjednim naseljima. Zajedno s njima tamo su bježali i bosanski franjevci, koji isprazniše Samostan Svetog Ilije nedaleko od Modriče u vrijeme austro-turskih ratova. Najviše ih se naselilo nedaleko od Đakova, gdje je bilo sjedište biskupije. Spominje se da je u zadnjoj četvrtini 17. stoljeća pod vodstvom bosanskih franjevaca iz Bosanske Posavine otišlo najmanje 6.500 katolika u Slavoniju. Najveći dio ih je od Dubočca, podnožja planine Vučjak i modričkog kraja. Smatra se da je tada modrički kraj gotovo ostao bez katoličkog življa.

Odbjegli kršćansko stanovništvo donekle je nadomještalo muslimansko i hrišćansko koje je dolazilo iz raznih krajeva od sjevera iz Ugarske pa na jug do Hercegovine. Poraz Turske pod Bečom u takozvanom bečkom ratu 1683-1699. godine nagnao je brojno muslimansko stanovništvo da iz Slavonije i Ugarske preseli južno od Save, u krajeve pod turskom vlašću. Tada su u ove krajeve pristigla i dva istaknuta roda koje i danas nalazimo u Modriči i okolini. Riječ je o Karabegovićima i Hadžićima, koji su nakon uspješne vojne akcije generala Pikolominića uspjeli pobjeći iz Budima u krajeve južno od Save, u današnji modrički kraj. Iz roda Karabegovića, koji se razgranao, potječe ukupno 19 domaćinstava čiji ogranci su: Karabegovići, Ganibegovići, Jusufbegovići i Mehmedbegovići. Od Hadžića, koji se također u ove krajeve doseliše nakon Srijemsko-karlovačkog mira 1699. godine, ostadoše ovi ogranci: Dedići, Hadžići, Hadži-Haskići, Hadži-Dedići, Hadži-Husići, Hadži-Omcrovići i Hadži-Ahmetovići. Za njih se kaže da su u ove krajeve došli iz Slavonske Požege.⁹¹

Poraz kod Beča natjerao je Osmanlije na povlačenje u krajeve južno od Save. Uzaludno su pokušavali vratiti izgubljeno; princ Eugen Savojski ih je u bitki kod Sente 1697. godine natjerao na defenzivu i povlačenje. Pobjeda princa Savojskoga bila je prava prekretnica austro-turskih ratova. Austrija započinje svoju ofenzivu ne samo sjeverno od Dunava i Save već i u krajevima južno od spomenutih rijeka. Pobjeda kod Sente osokolila je Eugena Savojskog koji je počeo goniti neprijatelja i južno od Save u Bosni. Sa oko 7.000 vojnika, među kojima su pretežno bili konjanici i nešto manje pješaci te teška artiljerija, uspio je Savojski skoro bez većih poteškoća doprijeti do Maglaja koji je, kao uostalom i Doboju, pao bez borbe u ruke Austrijanaca. Otuda je nastavio prodor dolinom rijeke Bosne do Zenice, Visokoga i na kraju do Sarajeva, gdje se zadržao kraće vrijeme, svega jedan dan. Iza sebe vojska Savojskoga ostavljala je pravu pustoš. Naročito se to misli na povlačenje njegove vojske iz središnje Bosne, iz Sarajeva prema sjeveru. Strahujući

⁹¹ Filipović, *Modriča nekad i sad*, 55-56.

od osvete muslimanskog stanovništva i turskih vlasti veliki broj kršćana povlači se zajedno s vojskom princa Savojskoga prema sjeveru. Smatra se da se tom prilikom iz središnje Bosne, naročito iz kakanjskog kraja, povuklo oko 40.000 duša na sjever. Savojski je s glavinom svoje vojske 1. studenoga bio u Osijeku, a zajedno s njim tamo je došao veći broj izbjeglica, među kojima su bili najbrojniji kršćani, a bilo je i hrišćana te Židova. Najviše ih se naselilo u naseljima preko Save, gdje su ih austrijske vlasti koristile kao graničare. U daljnjim austro-turskim ratovima i porazima Porte to isto stanovništvo će se postepeno naseljavati na desnu obalu rijeke Save, u Bosanskoj Posavini, gdje je bila uspostavljena granična zona između Austrije i Turske. Prilikom povlačenja vojske princa Savojskoga jedan njegov odred napravio je prepad i na utvrđeni Dobor, gdje se nalazila turska straža. Tom prilikom su bili zarobljeni neki od tamošnjih aga, koji su bili likvidirani kod tešanske tvrđave u znak osvete za neuspjelu opsadu spomenutoga grada.

Već u tom ratu Otomansko Carstvo je iskazivalo znake slabosti, koji će tijekom 18. stoljeća još više izbiti na vidjelo. Porazi Turske ostavili su posljedice i na ekonomske prilike čitave Bosne pa tako i ovog kraja. Zavladała je najprije glad a potom i velike epidemije raznih bolesti koje su prosto desetkovale domaće stanovništvo. Tako je ovaj kraj, zbog velikih epidemija kuge i emigracijskih kretanja na sjever još više opustio. Močvarni kraj i nekoliko sušnih i gladnih godina pretvorili su ušće rijeke Bosne i njenu jednu i drugu stranu u pravu pustoš. Epidemija kuge je naročito zahvatila gradska naselja Dobor, Modriču, Derventu, Odžak, Tolisu, Tramošnicu, Skakavu i druga mjesta u Bos. Posavini (u doberskoj i nahiji Nenavište). Posljedice rata bile su i u stagnaciji poljoprivrede i stočarstva (u ovom drugom nastao je pravi pomor zadnjeg decenija 17. stoljeća).

Rat Austrije i Turske završen je Karlovačkim mirom 1699. godine. Uspostavljene su nove granice između tih dviju država. Išla je ona Savom i Unom do Novoga, pa onda kopnom do Gline, Korane sve do Drežnika, pa dalje rijekom Koranom do Plitvičkih jezera, zatim planinom Plješivicom do Knina. Na taj način je Osmansko Carstvo izgubilo Slavoniju, što se više nije moglo nadoknaditi. Čitav pašaluk je bio sveden na granice bosanske države iz 15. stoljeća. Na području bosanskog sandžaka, u okviru kojeg je bio i ovaj kraj, turske vlasti su otpočele podizanje novih i poravak starih utvrđenja, među kojima je i Dobor. U novopodignuta i obnovljena stara utvrđenja kao i novopodignuta naselja turske vlasti su počele naseljavati muslimansko stanovništvo sa sjevera. Novopridošlo stanovništvo je ojačalo utvrde u pograničnim predjelima kakav je bio slučaj i s Bos. Posavinom. Naročito značenje dobio je u tom obrambenom sustavu Dobor. Koliko se prorijedio broj stanovnika u ovom kraju, može posvjedočiti i jedan popis bosanskih spahija koji potječe iz 1711. godine, a koji govori o broju i moći spahija doberskog kraja. U njemu se spominju i izvjesni Hajder Ukrin Brezik, sa zijametom čiji prihod iznosi 24.200 akči. Njegov posjed se nalazio u nahiji Brod u Livi uz Bosnu. Spominje se i zijamet izvjesnog Ajvasa iz Sebinje kod Dobora, čiji prihod je iznosio 4.450 akči, te na kraju Ali Mahmud iz Dobora sa zijametom čija se vrijednost procjenjuje na 2.900 akči.⁹²

⁹² V. S k a r i ć, "Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711) godine", *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, 42, 1930, 1-99, 41; 51. G. B o d e n s t e i n, "Povijest naselja u Posavini

Stanje se još više pogoršalo u vrijeme novog rata Austrije i Turske 1716-1718. godine, u kome je Turska doživjela novi poraz. Bosanska Posavina se u tom ratu nalazila u zoni najžešćih vojnih operacija, što će reći da je taj kraj morao uveliko stradati kako etnički tako i gospodarstveno. S obzirom na to da je glavni cilj Austrije bio razaranje turskih utvrđenja uz rijeku Savu, to se na meti austrijskog napada našla i doboarska tvrđava, zatim Novi kod Brčkoga, Kobaš i drugi, koje najviše napada austrijska vojska predvođena pukovnikom Petrašom. Ovaj se uputio s vojskom dolinom Save od sjevera i do 20. studenog 1716. godine uspio zauzeti i spaliti Chodschat (današnji Odžak) - Mirolam. U razorenom utvrđenju Odžaka ostavio je odred austrijske vojske kao posadu koja će čuvati utvrdu do pukovnikova povratka, kada ju je naumio razoriti i spaliti. Austrijskoj vojsci se predala posada iz utvrđenog Dobora bez većeg otpora. Nije nam poznato što je osnovni razlog takvom ponašanju čuvara utvrde, kad se zna da je bila dobro opremljena i vojno pripravna za obranu. Vjerojatno su se čuvari utvrde, turski vojnici, preplašili austrijske vojske i njene siline te njihovih postupaka u Odžaku, koji su potpuno razorili i spalili za sobom. Turski beg koji se s vojskom nalazio u utvrdi Dobor, preplašen, predao je tvrđavu austrijskoj vojsci, pa su tako u njene ruke pala tri topa, određena količina naoružanja, te veća količina poljoprivrednih namirnica. Čitava posada Dobora mogla se uz odobrenje austrijskih vlasti povući iz grada i utvrde Dobor i krenuti u Gradačac. Austrijska posada se nije dugo zadržala u Doboru. Prije nego ga je napustila pukovnik Petraš je naložio da se tvrđava poruši kako bi bila onemogućena za daljnju tursku uporabu. Napuštajući Dobor austrijska vojska je krenula na desnu obalu rijeke Bosne, najprije u Modriču, koja nije doživjela sudbinu Odžaka. Rat Austrije i Turske okončan je Požarevačkim mirom 1718. godine i gubitkom novih teritorija, koje je Austrija uzela Porti. Prema odredbama tog mira Dobor i njegova okolina ostao je u rukama Turske, ali je rat ipak ostavio traga pa tamo više nije vraćena turska posada jer je Dobor izgubio funkciju tvrđave povlačenjem austrijske vojske i rušenjem njegovih zidina. Čini se da će on od tada postati pomalo napušteni grad koji je izgubio svoju administrativnu i vojnu funkciju. Postepeno će to ustupati Odžaku, Modriči i Gradačcu koji će vrlo brzo nakon rušilačkog naleta austrijske vojske ponovno oživjeti i postati muslimanske kasabe u koje se naseljavaju pored muslimanskog još i kršćansko i hrišćansko stanovništvo. Naročito će ta pojava poprimiti masovniji karakter nakon Beogradskog mira 1739. godine, kada će rijeka Sava postati zvaničnom granicom Austrije i Turske. Uspostavom stalne granice otpočelo je masovnije doseljavanje kršćanskog stanovništva u ove krajeve, i to pretežno iz središnje Bosne - od Kaknja, Travnika, Vareša, Visokog i drugih srednjobosanskih naselja. Nisu rijetki ni muslimani koji se tu doseljavaju, bilo sa sjevera ili sa juga.

Požarevačkim mirom ustanovljena je privremena granica Austrije i Turske, po kojoj je desna obala rijeke Bosne s Modričom ušla u zonu Habsburgovaca a lijeva s Doborom i Odžakom i dalje ostaje u zoni bosanskog pašaluka. Samo osam godina kasnije, na jednoj drugoj karti, nalazimo i Modriču u zoni turske prevlasti.

godine 1718-1739", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 19, 1907, 155-190; 20, 1908, 590 (dalje: "Povijest naselja").

Riječ je o karti koja potječe iz 1725. godine, dakle još uvijek prije Beogradskog mira. Jedan austrijski popis iz 1737. godine jasno potvrđuje da je Dobor već tada napušteno naselje, bez naseljenika, što nije slučaj s Modričom i Odžakom.⁹³ U oba spomenuta naselja na početku 18. stoljeća živjelo je uglavnom muslimansko pučanstvo, a tek sredinom, i naročito u drugoj polovici tog stoljeća, počeli su pristizati kršćani - katolici, napose u seoska naselja podno planine Vučjak i uz rijeke Savu i Bosnu.

Pomicanje i bježanja tamošnjeg pučanstva shvatile su veoma ozbiljno i turske vlasti, te su u vrijeme novog austro-turskog rata 1716-1718. godine naložile da se jedan broj katoličkoga hrvatskog pučanstva iz krajeva uz Savu i Bosnu s ušća preseli u unutrašnjost.⁹⁴ Onaj dio koji je tamo ostao morao je kupovati imanja i na njima se naseljavati, ili se pak vraćao na svoje stare posjede, ali u mnogo manjem broju. Kada je konačno Beogradskim mirom 1739. uspostavljena granica između Austrije i Turske na rijeci Savi i takva ostala duže vremena, otpočele su turske vlasti s represalijama nad kršćanskim pučanstvom koje se tamo doselilo a zbog odmazde bilo prinuđeno ponovno se iseljavati preko Save u Slavoniju, tražeći sigurnije sklonište i pribježište. Nije onda čudo što jedan dio hrvatskog življa Bosanske Posavine posjeduje imanja i s lijeve i s desne strane rijeke Save, jer je to posljedica učestalih migracijskih kretanja tijekom 18. i 19. stoljeća.

Nekoć moćni timarsko-spahijski sustav vrlo je oslabio tijekom 18. stoljeća, što se moralo odraziti i na sam položaj domaćeg hrvatskog pučanstva Bosanske Posavine. Gospodarska kriza i pomanjkanje novca, kao i veliki izdaci za održavanje glomaznog administrativnog i vojnog aparata Otomanske imperije, zahtijevali su uvođenje novih, dodatnih poreza. Uz to ubiranje i već ranije ustanovljenih bilo je popraćeno različitim zlodjelima i iznuđivanjima, što je uveliko stvaralo nerazpoloženje i gnjev masa. Uz sve to nastupila je i samovolja bosanskih spahija u anarhičnom sustavu koja nije mimoišla ni Bos. Posavinu, što će izazvati učestale pobune i nemire ne samo siromašnog pučanstva već i turskih velikaša koji ne priznaju centralnu vlast. Istini za volju, u ovom kraju nije bilo tako velikih nemira i previranja kakvih je bilo u ostalom dijelu Bosne, ali se nevolja i nezadovoljstvo domaćeg hrvatskog pučanstva sve više očitivalo.

Na području Bos. Posavine u drugoj polovini 18. stoljeća živjelo je stanovništvo svih triju konfesija a bilo je i Židova, Cincara i drugih naroda. Nažalost, o njihovu brojnu stanju, zanimanju i drugim osobinama, nismo u mogućnosti ništa poblizje saznati. Pretpostaviti je samo da je u varošima obitavalo muslimansko stanovništvo uz ponekog predstavnika drugih konfesija. Tu je donekle bio razvijen obrt i trgovina, a u okolnim seoskim naseljima živjelo je pretežno hrvatsko zemljoradničko i stočarsko stanovništvo. Nešto više podataka o brojnosti i strukturi stanovništva ovog kraja možemo saznati iz izvješća biskupa M. Bogdanovića, koje potječe iz 1768. godine.⁹⁵ Prilikom vizitacije biskup je posjetio jedinu župu tada naseljenu kršćanskim stanovništvom u ovom kraju, u Pećniku, župu Podvučjak. Iz ostavštine župskih knjiga ovog sela, prema

⁹³ B o d e n s t e i n, "Povijest naselja", 189.

⁹⁴ Ž i v k o v i ć, "Pregled historije Brčkog", 57.

⁹⁵ L. Đ a k o v i ć, "Prilozi za demografiju i onomastičku građu BiH", I, ANUBiH, Grada, knj. 23, Sarajevo, 1979. (Popis se nažalost odnosi samo na kreševsko stanovništvo.)

navedenom popisu, saznajemo da je ono imalo oko 146 kuća u kojima obitava 1.135 naseljenika (mješтана). Kako izvješće kaže, u selu nije bilo crkve, pa je biskup službu Božju morao obaviti u trijemu kuće tamošnjeg župnika.⁹⁶ Otuda je biskup M. Bogdanović nastavio put preko Bosne u Garevac, iz čega se dađe zaključiti da te godine u ovom kraju i nije bilo više katoličkih crkava i župa, osim u Velikoj, koja također spada među starije katoličke župe ovog kraja.

Nešto više podataka, kad je riječ o strukturi stanovništva pa i o gospodarskim i vojnim prilikama s kraja 18. stoljeća, pruža jedno tajno izvješće austrijskog obavještajca koji je pohodio ove krajeve, kao i čitavu Bosnu, pred dubički rat. Zastavnik brodske pogranične regimente Božić je diskretno, zajedno s novoimenovanim biskupom Okićem, vizitirao Bosnu od travnja do studenoga 1785. godine. Poslan je od austrijske vlade radi vojno-obavještajnih poslova, ispitivanja raspoloženja stanovništva, prije svega kršćanskoga, za pripremani rat s Turskom, brojnog stanja stanovništva i drugih pojedinosti. Austrijski obavještajac je pored ostalog posjetio i Bos. Posavinu zajedno s biskupom Okićem. Početkom studenoga 1785. posjetio je Derventu i njenu okolinu, zatim Modriču i njene župe i samostane. U Derventi je došao na provjeru kod tamošnjeg kapetana koji je ispitivao razloge njegova dolaska, ali se Božić snašao na brzinu odgovorivši mu da je u pratnji novoimenovanog biskupa u vizitaciji. Prilikom posjeta pojedinim župama i samostanima bilježio je zanimljivosti i odmah ih prosljeđivao austrijskoj vladi u Beč. Na osnovi njegovih izvješćaja može se vidjeti brojno stanje kršćanskih duša u nekim hrvatskim mjestima, kakva su Pećnik i Dubica. Tako se za Pećnik navodi da ima 20 kršćanskih kuća a Podvučjak (Dobor bivši) svega osam muslimanskih familija. Uz to za utvrđenje Dobor Božić veli da je ostalo ruševina, potpuno napuštena od ljudi i životinja. Nešto više pučanstva nalazi se u Dubici, koja je sva naseljena hrvatskim življem, i u njoj postoji manja crkvena građevina gdje se obavlja služba Božja.⁹⁷ Iz ovog kraja Božić je krenuo u Modriču i tamošnja okolna sela. Boravio je u Garevcu, gdje je također bila župa i župni stan. U selu je dvadesetak kršćanskih obitelji. Nešto više je bilo u samoj Modriči, između 35 i 40 kuća, i to samo hrvatskih, dok muslimanske nije iznosio.

Prema novoj administrativnoj podjeli bosanskog pašaluka iz 18. stoljeća Bos. Posavina je ušla jednim svojim dijelom u sastav banjalučkog kadiluka. Unutar njega, pored Dobra, bile su i ove nahije: Banjaluka, Zmianje, Vrbaški, Kobaš Fečča, Trebovo i Gradiška.⁹⁸ Kadiluk Derventa je obuhvaćao samo dvije nahije: Bosanski Brod i Dubočac. Tako je došlo do razdvajanja odžačkog kraja od Dervente, po svemu sudeći, i zbog strategijskih razloga. Tijekom 19. stoljeća u novoj administrativnoj reformi, koju provodi turski sultan Selim III (1789-1807), ovaj kraj je ušao u sastav banjalučkog kajmakamluka, dok je Modriča i čitav kraj desne obale rijeke Bosne ušao u zvornički kajmakamluk. Prvi kajmakamluk dijelio se na nekoliko mudirluka: Banjaluka s Prnjavorom i Kobašem, Derventa s

⁹⁶ M. Bogdanović, "Ljetopis Kreševskog samostana (1765-1817)", *Izvještaj o vizitaciji Bosanske vikarije 1768*, Sarajevo, 1984, 278-279.

⁹⁷ H. Kreševljaković - H. Kapidžić, *Vojno geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Sarajevo, 1957, 5-10; 57; 67.

⁹⁸ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knj. XIV, Odjeljenje istoriskih nauka, knj. 10, Sarajevo, 1959, 230 (dalje: *Bosanski pašaluk*).

Brodom, Tešanj sa Žepčom i Dobojem, i Gradiška; a zvornički se dijelio na: Donju Tuzlu, Gračanicu, Gradačac s Modričom, Brčko, Bijeljino s Janjom, Zvornik, Birča s Novom Kasabom, Srebrenica, Kladanj s Olovom i Maglaj.⁹⁹ Kao što se iz podjele može vidjeti, rijeka Bosna bila je prirodna granica između dvaju kajmakamluka. Ovakva podjela ostala je sve do srpnja 1865. godine, kada se donosi uredba za bosanski vilajet. Opet je obnovljen bosanski vilajet u jedinstvenu provinciju, podijeljenu na sedam sandžaka ili liva. Prema toj podjeli lijeva obala Bosne ušla je u sastav banjalučkog sandžaka, dok je desna obala ostala u sastavu zvorničkog sandžaka. Nove administrativne reforme pratile su i etničke promjene. Nisu one zaobišle ni ove krajeve. Dok se u seoska naselja doseljavaju kršćani i hrišćani, u varoši Bosanske Posavine sve više se nastanjuju muslimani - obrtnici, trgovci age i begovi. Osim njih tu su i Židovi, Cincari, te poneki Srbin ili Hrvat, koji drže sitnu trgovinu u čaršiji, obrtničke i druge radnje.

Bosna na početku 19. stoljeća postaje zanimljiva i za francuske putopisce, obavještajce i druge profesije. Na osnovi izvješća jednog francuskog putnika kroz ove krajeve doznajemo nešto više o stanovništvu pojedinih naselja, njihovu zanimanju i vjeri. Riječ je o jednom Napoleonovu generalu, grofu Charles-Nicolo Antoin de Vrencur koji putuje od juga prema sjeveru. Podaci koje dobijamo iz njegova izvješća uveliko mijenjaju sliku pojedinih naselja u ovom kraju. Tako je Garevac, koji je u 18. stoljeću bio naseljen pretežno hrvatskim življem, sada muslimanski. U tom selu bilo je čak 250 kuća sagrađenih po starom muslimanskom običaju od drveta. Preko rijeke Bosne u Pečniku bilo je pretežito hrvatsko i u nešto manjoj mjeri srpsko pučanstvo sa preko 600 domaćinstava. U taj broj bilo je uključeno i naselje u samom Podvučjaku, kao i Dubica, Potočani, Žeravac i druga. Ako se ima u vidu da su naselja u Posavini u podnožju Podvučjaka bila rastrkana, to će onda biti jasno zašto je tako malo kuća u čak četiri naselja. Naselja su bila grupirana prema konfesiji. O samom gradu Odžaku, kao i drugim gradskim varošima, putopisac nam ne daje gotovo nikakve podatke, no to ne znači da u Posavini gradskih naselja nije bilo. I ovaj Francuz ističe da je tvrđava Dobor bila zapuštena i opustjela. Isti putopisac spominje kako se u njegovu podnožju (Dobora) nalazila krčma (mehana) namijenjena putnicima prolaznicima. Uz krčmu je radila skela preko rijeke Bosne za putnike koji su išli iz Odžaka u Modriču.¹⁰⁰ Odžak, Gradačac, Derventa, Bos. Brod, Brčko i Modriča su u prvoj polovici 19. stoljeća sloveli kao palanke. Njihova uloga je porasla kada je otvorena skela koja je povezivala stanovnike lijeve i desne obale Bosne, zatim skela na Prudu između Pruda i Bos. Šamca, kao i one kod Broda i Brčkoga na Savi. Od posebnog je značenja bilo otvaranje skela na rijeci Savi koje su povezivale Bos. Posavinu s Hrvatskom, točnije sa Slavonijom. Put koji je iz Odžaka vodio u unutrašnjost Bosne otvaranjem skele na rijeci Bosni učinio je ovaj grad značajnim gospodarskim središtem Posavine. Brojni trgovci iz Modriče, Doboja i drugih srednjobosanskih mjesta prolazili su tim putem u Slavoniju.

⁹⁹ Š a b a n o v i ć, *Bosanski pašaluk*, 233.

¹⁰⁰ V. J e l a v i ć, "Francuska izvješća o Bosni", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 18, 1906, 307-342. Prema njegovu izvješću Gradac je imao oko 700 kuća, od čega jedna četvrtina su muslimani, jedna polovina Srbi i jedna četvrtina Cincari (J e l a v i ć, "Francuska izvješća", 315).

Administrativne reforme i surove mjere te nezadovoljstvo kod krupnih turskih feudalaca uvjetovali su pokret za autonomiju muslimanskih aga i begova u Bosni i Hercegovini. Nije bio pošteđen ni kraj Bos. Posavine, napose gradačački, u kome je djelovao Husein-kapetan Gradašćević, sin Osmanov i brat Muratov. Njihovi su se posjedi rasprostirali sve do Save. Pokretu u Posavini priključio se i derventski kapetan Mahmut-beg s posjedima i u odžačkom kraju. Na zboru velikaša održanom na početku 1831. godine u Gradačcu za vođu pobune izabran je gradačački kapetan Husein Gradašćević, koji se proglasio velikim vezirum. U toku 1831. godine pobunjenici, predvođeni Husein-kapetanom, porazili su carsku vojsku i pritom zauzeli Travnik. Nakon još nekoliko pobjeda bio je on u listopadu 1831. godine izbran za bosanskog vezira, s dobijenom titulom paše. Poraz što ga je doživio od carske vojske sredinom 1832. godine natjerao ga je da se iz Sarajeva povuče u Gradačac, otkuda je počeo preseljavati dio bogatstva u Slavoniju preko Save na skeli kod ušća Bosne (kod Bos. Šamca) i kod Županje. Carska vojska je krenula u potjeru za njim i tom prilikom spalila njegov dvorac u Čardaku. Husein-kapetan zajedno s drugim pobunjenicima uspio je umaći preko Save u Vinkovce a otuda onda u Osijek. Savu je prešao kod Čardak Podrume nedaleko od Županje 10. lipnja 1832. godine. S njim je u Slavoniju pobjeglo 66 osoba (muškaraca), 12 žena i 135 slugu sa 252 konja. Nedugo za njim počelo je masovnije bježanje pobunjenika i drugog stanovništva u Slavoniju. Tako je na primjer u tri navrata - 9, 15. i 16. lipnja te godine, rijeku Savu kod Šamca prešlo 45 muškaraca, isto toliko žena, 46-ero djece, 34 slugu i 79 konja. Isti dan kad i Husein-kapetan Savu kod Šamca su prešli posjednik Alibeg Karafecić sa četiri žene, petero djece, 14 slugu i 6 konja i smjestio se u Mirkovcima u Slavoniji. Mustajbeg Tuzlić - posjednik, prebjegao je kod Šamca sa 9 slugu i 14 konja, zatim maglajski kapetan, izvjesni Dulaga, dobojski kapetan Sinan. Svi su bili smješteni u selu Ivanka nedaleko od Vinkovaca. Kod Štitara skelom je prebačeno stočno blago Husein-kapetana, koje je činilo 168 konja i 351 komad krupne stoke. Prema načinjenom popisu odbjeglih osoba samo kod Šamca Savu su prešli: Muhamed-beg, sin Husein-bega Gradašćevića s haremom od 13 žena i 12 djece; Husein-begov brat Alibeg sa 8 žena i sedmero djece, dobojski kapetan Sinan sa četiri žene i petero djece. Dan kasnije (16. lipnja) kod Šamca je prešao u Slavoniju kadija Osman-efendija, dok je kod Čardak Podrume blizu Županje prešao izvornički komandant Ali-paša Fidahić sa 6 slugu i 9 konja, zajedno sa sinom Mehmed-begom Fidahićem. Kod Broda je Savu prešlo nekoliko pobunjenika, među kojima: Mehmed-aga, alajbeg Muhamed Gradašćević, bimbaša Ahmed-beg i izvjesni Enkaga.¹⁰¹ Svi su oni bili smješteni u Osijeku (Husein-kapetan Gradašćević sa 141 osobom i 131 konjem), u Vinkovcima (Mehmed-paša s haremom, njegovi sinovi Emin, Mehmed, Osman, te kafedžije Salih, Ahmed Salihović, Osman Salihović, Daud Tutundžija, Jusuf Tutundžija, Agan, imam mula Ahmed, sin mu Muhamed, njegov službenik, čauš Ismail i seiz Mehmed, a tu su još bili Ali-paša Fidahić sa sinom Mehmed Alijom i službenicima: Abdija, kavaz Halil, Ahmed Tuzlak, Rogi Toškan, Ibrahim te seiz Hadžija; ukupno 36 osoba i 13 konja), u Mirkovcima (beg Karafecić sa svojim haremom, njegov nećak Sadula, pisar Čatić Mula Jusuf te

¹⁰¹ G. Š 1 j i v o, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banjaluka, 1988, 150-151.

službenici Velin Mustafa, Fočko, Ahmed Račić, Mehmed-aga Ahmed, njegov sin Osman i sluga Sulejman i još neki; ukupno 30 sa 11 konja), u Ivankovu (Tuzlakbeg Mustajbeg sa sinom Muratom i slugom Hasanom, maglajski kapetan sa slugom te Hafizaga sa sinovima; ukupno 12 i 14 konja) i u Oriovcu (derventski kapetan Mahmudbeg s petoricom slugu i 9 konja). Preko Save je 10. lipnja 1832. godine među prvima prebjegao gradačački kapetan Husein-beg i otišao u Carigrad, gdje je i umro 17. kolovoza 1834. godine. Svu imovinu Husein-kapelana Gradašćevića država je konfiscirala a za upravitelja njegove bivše rezidencije bio je postavljen neki Arnaut u svojstvu čauša. Huseinovu sinu i ženi carska vlada je odobrila izvjesnu mjesečnu potporu za izgubljeno imanje, koja je bila neznatna.¹⁰²

Gušenje pobune bosanskih velikaša nije prošlo bez represalija carskih vojnika i činovnika. Samovolja i tiranija muslimanskih plemića u Posavini izazvat će nove pobune, ovog puta potlačenog stanovništva hrišćanske raje. Sredinom 1833. godine uslijedili su tajni sastanci pobunjenika banjalučke, bijeljinske, tuzlanske i derventske nahije, krajeva koji su dobrim dijelom ulazili u posjede Gradašćevića u Posavini i Semberiji. Pobuna je izbila početkom ožujka naredne (1834) godine pod vodstvom popa Jovice Banjalučanina. Pobuna je zahvatila najvećim dijelom derventsku nahiju. Muselimi derventske, bijeljinske i tuzlanske nahije provodili su pravu samovolju i teror nad kršćanskim stanovništvom. Bile su one pojačane za vrijeme vezirovanja Daut-paše. Osobito su bili oštri po svojim represalijama derventski muselim Osman-beg Adži Asanović te Ahmed-beg Gradašćević, braću mnogo poznatijeg Husein-bega Gradašćevića. Ovaj potonji se, nakon što je bio prebjegao, vratio u Bosnu pošto je buna bila ugušena i zbog poslušnosti prema sultanu bude od Mahmud Hadži-paše imenovan za gradačačkog i maglajskog muselima.

Učestale pobune koje se javljaju u Bosni u prvoj polovini 19. stoljeća natjerale su Osmansku Carevinu da provede određene administrativne reforme kako bi se sredilo stanje u zemlji. Nedugo po izbijanju Pop Jovičine bune izdat je Hatišerif od Gilhane 1839. godine, kojim je predviđeno zavođenje novih upravnih jedinica. Kapetanije su počele nestajati još od 1835. godine a na njihovo mjesto zavode se mutesimi podređeni direktno veziru. Imali su samo civilnu vlast, a ne kao kapetani, koji su bili nasljedni, i sa vojnom i civilnom vlašću. Doneseno je i nekoliko reformiranih zakona, od kojih treba spomenuti zakon o obveznoj općoj vojnoj službi za muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine. Opet je na scenu stupilo nezadovoljstvo muslimanskog plemstva, a pojavilo se ono i među kršćanskim stanovništvom, onim utjecajnijim. Odluke Tanzimata morale su se provesti pa makar i na silu. Zbog toga je Porta u Bosnu otpremila Omer-pašu Latasa sa svim ovlaštenjima i dobro naoružanim vojnicima. On je u prisutnosti najuglednijih turskih plemića saopćio odluku Porte, koja je pročitana u vidu fermana 1850. godine. Na skupu je bilo nekoliko begova iz ovog kraja zajedno s modričkim i gradačačkim.

Nezadovoljno fermanom, pobunilo se stanovništvo Posavine u kadilucima Derventa, Gradačac, Brčko, Doboj, Bijeljina i Tuzla. Tamo je odmah pohitao

¹⁰² H. K re š ev l j a k o vi ć, "Husein-kapetan Gradašćević Zmaj od Bosne", *Kalendar - Napredak*, 21, Sarajevo, 1931, 115-131.

Omer-paša Latas u namjeri da uguši pobunu u Posavini. Pod konac listopada s vojskom je krenuo u pravcu Doboja i Dobora. Stigao je u Derventu 16. studenoga otkuda se uputio u pravcu Modriče i Odžaka gdje su se ustanici bili zabarikadirali. Pobunjenici su očekivali da će carska vojska forsirati rijeku Bosnu, pa su tamo podignuti brojni šančevi za obranu. Kako je u jesen 1850. godine došlo do izlivanja rijeka Save i Bosne, ovaj kraj je bio poplavljen pa je Omer-paša zbog toga morao produžiti boravak u Derventi. U tom gradu je izdao nalog da se na rijekama Bosni i Savi od Broda do Rače izvrši zapljena svih plovnih sredstava i od njih načine pontonski mostovi za prijelaz preko Bosne koju je forsirao u svom nadiranjju. Tako je između ostalih stradala skela kod Dobora i ona kod Šamca. Time su na neki način bile presječene veze ustanika lijeve i desne obale Bosne. U međuvremenu su ustanici uspjeli zauzeti klance planine Vučjak nakon što im je pristigla pomoć s desne strane rijeke Bosne. Jedan dio ustanika načinio je pravo utvrđenje na samom ušću Bosne u Savu u mjestu Prud, drugi opet kod Dobora u podnožju planine Vučjak, a treći kod Maglaja. Među ustanike je došao veći broj dobrovoljaca iz okoline Gradačca, Tuzle, Brčkog, Orašja, Bijeljine i drugih nahija. Bilo je tu podosta i nezadovoljnika iz Dervente, Tešnja i drugih bosanskih mjesta. Ustanici su raspolagali s nekoliko topova, a za njih je radila i barutana u Gradačcu. Broj ustanika je vrlo brzo rastao tako da je u jeku pobune narastao na blizu dvanaest tisuća. Uz njih su bili uključeni brojni pomoćni radnici koji su kopali rovove, dobavljali hranu, municiju i druge potreštine.

Na drugoj strani Omer-pašina vojska je bila malobrojnija ali zato mnogo opremljenija. U njoj je dominirala konjica, teška artiljerija (čak osam topova) i napokon pješadija. Sačinjavali su je pretežno prebjegli Mađžari i Poljaci koji su dezertirali iz austrijske i mađžarske vojske i prebjegli u Osmansku Carevinu gdje su dobili dobre položaje i plaće. Uglavnom je to bio oficirski kadar, što je u obračunu i bilo čini se presudno. Umjeli su dobro rasporediti snage i napraviti plan uništenja ustaničkog gnijezda.

Umorni i dvodnevni postom iscrpljeni, ustanici su započeli vojne akcije 18. studenoga u Podnovlju podno planine Vučjak. Napadnuti su rovovi sultanovih nizama, što je uvjetovalo zbijanje Omer-pašinih vojnika, koji zbog toga nisu mogli razviti vojne akcije u širinu i dubinu ustanika. Kako su ustanici napali bez artiljerije nije bilo očekivati nekih većih njihovih rezultata. Bitka je prvog dana donijela izvjesnu prevagu ustanicima koji su prošli bez većih gubitaka, ali, kako je nastavljena i sutradan, bilo je očekivati da će oni malaksati. Jake artiljerijske snage Omer-paše Latasa zasule su ustanike topovskim plotunima pa su se oni morali povlačiti napuštajući rovove. Toga dana njihovi gubitci su bili mnogo brojniji. Kada su usput ustanici bili opkoljeni, preostalo im je da se spašavaju jedino prelaskom preko Bosne, a s obzirom na to da mnogi nisu znali plivati, a osim toga među bjeguncima je vladao pravi metež, mnogi su se udavili u nabujaloj rijeci. Brojni su bili gubitci s obje strane, ali mnogo veći kod ustanika koji su imali preko 200 žrtava.

Nakon što su razbili ustanike s lijeve strane rijeke Bosne, naložio je Omer-paša Latas da se svi čamci i skele sa Save i Bosne kod Šamca prebace na Bosnu kod Dobora, kako bi se vojska mogla prebaciti na desnu stranu. Pontonski most je bio završen potkraj studenoga 1850. godine, pa se vojska zajedno s artiljerijom

počela prebacivati preko Bosne. Odmah po premošćivanju rijeke kod Modriče je došlo do novog sukoba s ustanicima koji su natjerani na povlačenje. Brzo je pala Modriča, u kojoj se Omer-pašina vojska zabarikadirala ratujući s ustanicima iz obližnje okoline. Nakon kraćeg predaha vojska je krenula u osvajanje Gradačca, pa zatim redom ostalih pobunjeničkih mjesta u Bosanskoj Posavini.

Gušenje ustanka nezadovoljnih muslimanskih plemića otvaralo je širom vrata provođenju reformi koje je započeo Omer-paša Latas. Između ostaloga ukinuo je sandžake (liva) i kadiluke a namjesto njih zaveo kajmakamluke, neku vrstu okružja, i mudirluke (srezove). Odžački kraj je ušao u banjalučki kajmakamluk, za razliku od Modriče koja je bila u zborničkom kajmakamluku.¹⁰³ Ovakva podjela ostala je sve do 1865. godine, kada će se ponovno vratiti na sandžake sastavljene od kadiluka uređenih po starom principu i teritorijalnoj podjeli.

Stanje se u Posavini nije promijenilo ni nakon gušenja ove pobune, štaviše, previranja i nezadovoljstva se proširuju i na kršćane Bosanske Posavine. Naročito je to uočljivo kod zavođenja trećine uz obvezu davanja desetine državi, kao i beglučenja. Tahir-paša je pokušao ukinuti beglučenje, u čemu je imao određeni uspjeh, no ono se donekle u ovom kraju održalo i nakon Tahir-pašine mjere. Od sultana su begovi i age tražili da im ustupi trećinu zbog ukidanja beglučenja. Seljaci Posavine su se tom suprostavili i uskraćivali trećinu, ali su je begovi počeli nasilno prikupljati, što je bilo popraćeno raznim maltretiranjima i mučenjima posavske raje. Nezadovoljstvo se osjećalo i kod srpskog i kod hrvatskog seljaštva koje prerasta u bunt, što će kulminirati otvorenom pobunom. Koliko se nezadovoljstvo osjećalo u odžačkom kraju, nije nam u dovoljnoj mjeri poznato.

Nije nam u dovoljnoj mjeri poznata ni sama struktura stanovništva ovog kraja, zbog pomanjkanja podataka. Samo se donekle može praviti rekonstrukcija etničke slike Bos. Posavine i to s podacima o hrvatskom katoličkom pučanstvu na osnovi župnih matica, opet samo za sela koja su imala status župne ili samostanske rezidencije. Jedan takav izvještaj, učinjen 1827. godine, najbolje ilustrira brojno stanje hrvatskog katoličkog pučanstva u selima Podvučjaka, gdje je živjelo 3.217 duša, u Koraću 1.686, u Garevcu 3.687, u Velikoj 2.368, u Foči kod Doboja 1.582, u Sivši 1.527, Komušini 1.040 i tako redom.¹⁰⁴ Vjerujemo da je u ovim krajevima bilo i nešto pravoslavnog srpskog stanovništva, ali u mnogo manjoj mjeri, kao uostalom što je to slučaj i s muslimanskim življem.

Pučanstvo Bosanske Posavine nije sve jednako podnosilo teret turskog jarma. Hrvatsko, a ništa manje ni srpsko stanovništvo, nije moglo podnositi pojačani teror i iznuđivanje desetine i trećine. Ovu potonju su begovi iznuđivali za sebe. Uz navedene obveze bilo je zavedeno i čitlučenje na spahijskim i begovskim imanjima. Iako ono zakonom nije bilo dozvoljeno, age i begovi su ga na silu koristili, uz prešutno toleriranje turskih vlasti. Kako Porta toj pojavi nije mogla stati u kraj, uslijedile su otvorene pobune seljaka u Bosanskoj Posavini. Tako je u svibnju 1857. godine došlo do podizanja velike oraške bune u kojoj sudjeluju

¹⁰³ Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 232-234.

¹⁰⁴ J. Jelencić, "Cronicon franciscani conventus Kr. Sutjeskae (Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci)", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, 39, 1927, 167-191, 179.

podjednako i Srbi i Hrvati. Otpremili su zajedničko poslanstvo u Portu u Carigrad, prema odluci što su je donijeli u Tuzli.

Položaj domaćeg stanovništva u Bos. Posavini još više se pogoršao zbog nekoliko gladnih godina uzrokovanih velikim sušama 1852, 1853. i 1854. godine, a čitluk-sahibije su tražile svoje. Davanje u zakup skupljanja poreza prevršilo je svaku mjeru kod posavske raje. Mještani sela uz Savu počeli su ubijati sakupljače trećina a njihova tjelesa bacati u rijeku. Nastupio je veliki strah i nesigurnost kako za muslimansko tako i hrvatsko pa i srpsko pučanstvo. Nije pomogla ni peticija što su je posavski seljaci poslali u Carigrad 1854. godine. Pismo i peticija bili su zadržani u Gradačcu i Tuzli kod tamošnjih vlasti.¹⁰⁵ Očigledno je turskim vlastima u Gradačcu, Tuzli i Derveni bilo jasno da se u Posavini opet nešto nemilo sprema, no nisu na to obraćali neku veću pažnju. Umjesto milosti sultana nezadovoljnike je dočekala još jedna nemila spoznaja, koja je došla sa zbora u Gradačcu, gdje je pročitana naredba da se trećina mora i dalje davati. Čak su ozlojeđene age i begovi zaveli još jednu novinu u Posavini, a ta je - plaćanje poreza pod imenom krmčarina (porez na krmače). Na svaku krmaču što je bila u toru njen vlasnik je morao plaćati po jedan "evancik". Čak se počelo s uvođenjem te vrste poreza i na koze. Najgore je u svemu tome bilo to što su sakupljači i utjerivači poreza sami pravili proračune koliko će krmača donijeti mladih, a prema paušalno izvedenom proračunu svaka je u prosjeku trebala donijeti po desetero prasadi na koje se plaća porez. Za svako to predviđeno prase plaćao se po jedan groš.¹⁰⁶

Pojavilo se novo nezadovoljstvo kod raje, i ovoga puta njegovo najveće žarište bilo je na imanijima gradačačkog muderiluka. Nisu pomogla ni nagovaranja biskupa Šunjića kod kršćanskog, niti Milentija Grka kod pravoslavnog stanovništva da se raja umiri. Za razliku od njih većina katoličkih svećenika (franjevaca), narod je nagovarala suprotno. Komešanja katoličkog i pravoslavnog pučanstva u Posavini pomno su pratile turske vlasti pa su dale pohvatati blizu 30 nezadovoljnika osumnjičenih za pobunu. Čitluk-sahibije su 25. srpnja 1858. godine došle u selo Vranjak u namjeri da tamo uhitite popa Petka, optuženog za najvećeg lušakača pobune u ovom kraju. Taj događaj je još više ustalasio mase u Posavini, tako da je došlo i do otvorenih pobunjeničkih akcija protiv čitluk-sahibija u Orašju, Šamcu i modričkom kraju. Ustanici su bili podijeljeni u dvije grupe, jedni u Orašju do Šanca i drugi oko Trebave, Modriče i Odžaka. Na čelu pobunjenika trebavskog kraja stao je pop Petko Jagodić, prota iz Vranjaka. Uspio je oko sebe okupiti preko tisuću pobunjenika skoncentriranih oko Trebave i Vranjaka. Na drugoj strani ustanici u oraškom kraju, predvođeni protom Stevanom Avramovićem, okupljali su se u šamačkom ataru u selu Obudovac, u Orašju, te selima uz Savu od Šanca do Brčkoga. Pridružio im se veliki broj katoličkog življa, među kojima i gvardijan toliškog samostana Mato Mikić.

Ustanici su se opskrbili oružjem iz Austrije, koje su platili stokom. Predviđeno je da to oružje bude dopremljeno lađom do Tišine i Grebnica, gdje će ga preuzeti ustanici, ali ih je u tome spriječio buljubaša iz Gradačca, koji je posumnjao u sadržaj lađe, dojavio vlastima u Gradačcu, otkuda je došla vojska i

¹⁰⁵ Arhiv obitelji Brlić u Brodu: Andrija Torkvat Brlić, Pismo spremljeno u Carigrad 1854. godine. Vidi: Ž i v k o v i ć, "Pregled historije Brčkog", 33.

¹⁰⁶ Ž i v k o v i ć, "Pregled historije Brčkog", 33-36.

zaplijenila ga. Značajnije ustaničke akcije bile su vezane za paljenje i uništavanje begovskih čardaka u oraškoj, šamačkoj, modričkoj i gradačačkoj komuni. Najviše su stradali imanja i čardaci u Skugriću, Koprivni, Osječanima, Vranjaku, Kožuhama i Čivčijama. Ustanici su pokušali zauzeti sve klance i prometnice kako bi spriječili dolazak carske vojske. Ključni događaji vezani za tu bunu odigrali su se u oraškoj komuni, gdje su ustanici bili poraženi i natjerani u bijeg. Jedan od vođa - Stevan Avramović uspio je preplivati Savu i pobjeći u Slavoniju pa onda u Vojvodinu.¹⁰⁷

Previranja i bune u Posavini i drugdje u Bosni austrougarske vlasti su budno motrile i nastojale što više iskoristiti za svoje interese. Ugušena pobuna u Posavini nije umirila tamošnje pa ni čitavo bosansko-hercegovačko stanovništvo, kod kojeg je bilo prisutno stalno komešanje. Ova kao i ona nešto ranije bile su, čini se, uvod u veliki bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878. godine. Za vrijeme velikog ustanka u Bosni i Hercegovini ni ovi krajevi nisu ostali imuni na njegove tokove. Od posebnog su značenja bile akcije ustanika u podnožju planine Vučjak koja je bila siguran zbjeg i sklonište za ustanike i njihove akcije uperene protiv turskih vlasti. S obzirom na šarolikost u strukturi stanovništva ovog kraja, kao uostalom i drugih susjednih komuna, raspoloženje za njega nije kod svih bilo jednako. Dok su Srbi sudjelovali gotovo masovno, dotle su Hrvati, a još više muslimani, apstinirali. Tek na nagovor austrougarskih vlasti i pružanja neposredne vojne pomoći, hrvatsko pučanstvo Bos. Posavine pridružuje se ustanicima.

Leglo ustanika na Vučjaku zastrašilo je i zvanične turske organe vlasti, koji uputiše u ovaj kraj vojna pojačanja sa ciljem da razjure pobunjenike, no umjesto toga nastao je suprotni efekt. Već pobunjenim Hrvatima i Srbima u Bosanskoj Posavini pridružila se oveća grupa prebjega iz Slavonije, njih oko 65. Tako su već u lipnju 1876. godine postojale jake ustaničke snage koje su brojale preko 600 ljudi koje su se sukobile sa blizu 1.000 osmanlijskih vojnika na Vučjaku. Sukob je trajao gotovo pola dana i na kraju su regularne turske vojne snage uspjele razbiti pobunjenike. U glavnim središtima Pod-Vučjaka (Odžaku, Kotorском, Doboru) ostavljene su stalne straže koje će motriti na nove pobune i u začetku ih gušiti.

Ustanici su se, kako izgleda, samo dislocirali iz jednog u druga mjesta, a uključivala su se u ustanak i nova naselja u podnožju planine Vučjak. Tako u novim pobunama, do kojih je došlo u kolovozu 1876. godine, nalazimo stanovnike sela: Pećnik, Dugo Polje i Botajica. Ustanici su bili pokolebani proglasom koji je pročitan na Vučjaku 30. lipnja 1877. godine, a koji je predviđao sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom. Proglas su prihvatile čete popunjene srpskim pravoslavnim stanovništvom, ali on nije naišao na odobravanje hrvatskog i drugog katoličkog pučanstva u ovom kraju. Bilo je tu dosta muslimana, Hrvata, Nijemaca, Mađžara, Talijana i drugih koji takvu akciju nisu željeli podržati niti prihvatiti.

Ustanici se nisu umirili ni 1877. godine. Štaviše, kad im se pridružila grupa dobrovoljaca iz srpsko-turskog rata, dobili su novi, dodatni poticaj. Pojačani dobrovoljcima ustanici su se s Vučjaka spustili u ravnicu i napali na Odžak.

¹⁰⁷ P. Ž i v k o v i ć, "Prilog historiji Bosanske Posavine", 150 godina Osnovne škole u Tolisi, Tolisa, 1973, 43-68, 62; I s t i, "Pregled historije Brčkog", 36.

Zapaženije uspjehe postigli su i na Dugom polju. Uspjeh ustanika dobrim dijelom treba pripisati i njihovim vođama: Vidu Vranješiu i Voji Vidakoviću. Ustanike je osokolila i poruka jednog od ideologa ustanka Vase Pelagića koji poručuje srpskoj vladi da pošalje novčanu i drugu pomoć ustanicima na Vučjaku, Motajici, Kozari i Brezovači. Već tada je bilo jasno da ustanici ne žele promjenu vlasti - umjesto turske dolazak austrougarske - već žele sjedinjenje sa Srbijom ili pak samostalnu državu.

Takvom politikom nisu bili zadovoljni Hrvati i drugi katolici, koji su počeli širiti propagandu o dolasku austrougarske vlasti u ove krajeve i drugdje u Bosnu i Hercegovinu. Rezultat te propagande bio je odlazak 29 mještana hrvatskog živilja iz Podvučjaka u Austro-Ugarsku. U Zagrebu je ta delegacija molila pomoć od generala Filipovića za provođenje tih akcija. Tamošnji fratri, kao uostalom i u čitavoj Bosni i Hercegovini, propagirali su slične ideje i radili na uključivanju katoličkog živilja u ustanak. Bio je to dovoljan znak za austrougarske vojne vlasti da se umiješaju u ovaj ustanak i provedu zamišljenu politiku okupacije Bosne i Hercegovine.

Direktna intervencija austrougarskih vojnih odreda u ovom kraju uslijedila je već u srpnju 1878. godine. Naime, tada su već njihove jedinice počele prelaziti Savu kod Bosanskog Šameca i onda dolinom rijeke Bosne nadirati u pravcu Doboja. General Josip Filipović upućuje proglas cjelokupnom bosansko-hercegovačkom stanovništvu u kome ističe kako njegova vojska dolazi po odluci Berlinskog kongresa, i to u svojstvu osloboditelja od Turaka.

Ulasku austrougarskih trupa u Bosansku Posavinu najviše se opiralo muslimansko i srpsko pučanstvo, dok su ih Hrvati dočekivali kao osloboditelje. To je i bio razlog da je austrougarska vojska činila represalije nad ovim dijelom BiH stanovništva. Konačno, nakon kraćih vojnih opiranja 1878. godine pala je cijela BiH pod austrougarsku vlast, pa tako onda i Bosanska Posavina, gdje će ta vlast, iako kratkotrajna (do 1918), ostaviti vidnih tragova na gospodarski, kulturni i duhovni život hrvatskog pučanstva, koji se i danas osjećaju.

Pavo Živković: THE CROATS OF THE BOSNIAN POSAVINA REGION

S u m m a r y

The Bosnian Posavina region, inhabited mostly by Croats, was and still is the object of archeological and historical research but not to the extent that it has wholly illuminated the history of the Croats in this region. This is particularly true in relation to the Medieval and Ottoman period. The present paper contributes new facts concerning this period of Croatian history in Bosnian Posavina.

The Medieval period centers around a number of fortifications which were the sites of important events for the Croats of Bosnian Posavina. These are the most important: Dobor, Pečnik, Novi on the Sava river, Dubica, Kobaš, Gradačac, Srebnik and others. The history of these settlements is tightly connected with the history of Usora and Soli of which Bosnian Posavina is an integral part. The first written traces of Croats in these regions dates from the 13th century, to be more precise, from the time of the Hungarian king Bela IV whose name is connected with

the deed of gift (charter) in 1244 which was made out to the bishop's diocese of Bosnia. The first renowned *ban* (governor) Borić held land property in this region.

Within the administrative system of the Bosnian Medieval state, the county (*župa*) was of immense importance. The seat of one of these was in Nenavište in Bosnian Posavina which encompassed the following cities and settlements: Gradačac, Modriča, Bosanski Šamac, Odžak, Brčko, Novi and others. Ban Stjepan II Kotromanić dwelled in nearby Bosanski Miloševac and is reputed to have died and been buried there. The first Bosnian king Tvrtko I Kotromanić was married in St Ilija's church in Modriča.

During the Turkish invasion at the end of the 15th century and in the first half of the 16th century, the Croats of the region suffered great calamities. The Catholic population fled north across the Sava river into Slavonia, Vojvodina and Srijem. Most of their settlements were abandoned; only small numbers remained in Gradac, Bihća Glavica, Koprivna, Modriča and Novi. These places were mostly inhabited by Muslims with a few Catholics. According to the census roll dating from 1570 which targeted the district (*nahija*) of Dobor, we learn that there were 20 inhabited settlements with only a few Croats. Croats are recorded in Foča, Kotorsko, Sočanica, Lupljanica, Detlak, Jakeš, Gornja and Donja Ukrina, Tolisa, Nenavište, Brka, Novi and other places.

During the Austro-Turkish wars at the end of the 17th and the beginning of the 18th century, when the boundary was established on the Sava river (the Požarevac and Belgrade treaties in 1718 and 1739), Croats began to return to Bosnian Posavina. Because always under suspicion, they were constantly forced to cross the Sava river into Slavonia. This is the reason why the majority has kept possession of their lands in these regions to our own times. The Muslims abandoned some of the settlements as, for example: Dobor, Dubica, Tolisa, Bosanski Šamac and others. After 1737 most of the Posavina settlements are without people. This happened to Brod, Brčko, Modriča and the greater part of the Sava riverside in Posavina.

In fear of the Turkish authorities, during the 18th and 19th century the Croatian population is caught up in incessant emigratory movements from Derventa, Brod, Odžak, Modriča, Brčko, Novi and from other Posavina settlements. A number of these places was settled by Muslims and the Vlasi from Ozren, Hercegovina nad eastern Bosnia. The massive exodus of Croats from Bosnian Posavina was partially stopped by the Bosnian Franciscans and their opening up new monasteries and parishes in Bosnian Posavina such as: Plehan, Tolisa, Dubrave (Skakava), Koraće, Žeravac, Koraj, Brka, Ulice, Krepišć, Vukšić, Marković Polje, Tremošnica, Hasići, Garevac, Pećnik, Dubica, Potočani, Liješće, Tišina, Vidovice, Domaljevac, Špionica, Foča and others. The Austro-Hungarian rule, when it moved into Bosnia in 1878, found these developing Franciscan monasteries and parishes with the Croats making up a majority in the above-named places. The new order brought about a Renaissance of the Croatian populace in Bosnian Posavina and in Bosnia and Hercegovina as a whole. The return of a mass of Croats to the region, to their old homesteads, got under way. In this manner Bosnian Posavina again was predominantly populated by Croats as it has remained to this very day.